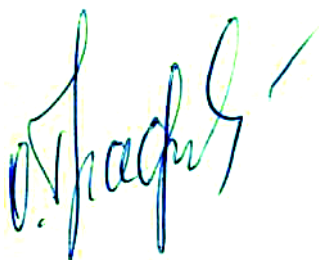

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ М. І. ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ»**

Графська Орислава Іванівна

УДК 338.48:352

**ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ
В ЕКОНОМІЦІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Львів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Львівському державному університеті фізичної культури імені Івана Боберського Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Смовженко Тамара Степанівна,
Університет банківської справи,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Барна Марта Юріївна,
Львівський торговельно-економічний університет,
перший проректор, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи;

доктор економічних наук, професор
Благун Іван Семенович,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
декан економічного факультету;

доктор економічних наук, професор
Карий Олег Ігорович,
Національний університет
«Львівська політехніка»,
завідувач кафедри менеджменту організацій.

Захист відбудеться 18 грудня 2020 року об 11⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.154.01 в ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4 і на сайті: <http://ird.gov.ua/>

Автореферат розіслано 18 листопада 2020 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

П. В. Жук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Зміни, що відбулись в Україні під час реформування місцевого самоврядування, суттєво зміцнили економічну базу розвитку територіальних громад. Водночас відбувся перерозподіл повноважень між базовим, регіональним і державним рівнями в системі надання публічних послуг. Тобто територіальні громади в сучасних умовах несуть значно вищу відповідальність за розвиток власних територій, ефективне використання людського, економічного та природо-ресурсного потенціалу, перетворення громад на активних гравців національної економічної системи. Проблема забезпечення економічного зростання на рівні територіальних громад – міст, селищ і сіл – набуває дедалі більшої актуальності для сучасної України, стає першочерговим у новій регіональній політиці.

У таких умовах у громад виникає необхідність оцінити переваги власного економічного потенціалу та пошуку ніш економічної діяльності, спроможних забезпечити розвиток економіки громади в поточному та стратегічному періодах. Однією з важливих сфер економіки, де територіальні громади спроможні формувати конкурентні переваги, є туристично-рекреаційна сфера. Сприймаючи туризм виключно як явище глобалізованого світу, слід розуміти його природу – сприяючи розвитку транспортних систем і зростанню добробуту мешканців, туризм став одним з базових глокальних видів діяльності. На рівні громади туризм продукує можливості для створення робочих місць як безпосередньо у цій сфері, так і в супутніх видах економічної діяльності, які стимулюються завдяки розвитку туристично-рекреаційного бізнесу, що, своєю чергою, сприяє зростанню доходів мешканців територіальної громади та забезпечує місцевий економічний розвиток загалом.

Вивченням проблем розвитку економіки, формування та ефективного використання соціально-економічного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць в умовах децентралізації займалися такі українські вчені: В. Борщевський, М. Бутко, І. Вахович, Б. Данилишин, А. Двігун, Я. Жаліло, П. Жук, І. Заблодська, В. Захарченко, О. Іванова, О. Карий, М. Карлін, В. Кравців, О. Лайко, А. Мельник, М. Мельник, В. Пилипів, М. Пітюлич, Т. Смовженко, А. Соколовська, І. Сторонянська, С. Шульц та інші. Такі іноземні дослідники, як Клей Р., Гільхріст А., Хаккет Х., Кітінг М., Пайк А., Родрігес-Позе А., Шарплі Р., Телфер Д., Томані Дж., Вільямс К. у своїх працях презентували методологічні підходи та світовий досвід забезпечення економічного розвитку на локальному рівні. Роль туристично-рекреаційної сфери у забезпеченні розвитку економіки адміністративно-територіальних одиниць висвітлена у працях М. Барни, І. Благуна, О. Бобровської, А. Голода, О. Гулич, О. Любіцевої, В. Кифяка, Н. Корж, М. Костриці, М. Крушельницької, С. Кузика, О. Любіцевої, М. Мальської, О. Мілашовської, О. Сарапіної, І. Смаль, А. Сундука, М. Хвесика, Л. Черчик, В. Ярового. Серед публікацій зарубіжних дослідників слід відзначити роботи таких авторів: Ареф Ф., Бушел Р., Іглс П., Феннелл Д., Даулінг Р., Пірсе П., Сінх С., Тімоті Д., Весткот М., Ву М.

Попри широкий потік публікацій і велику кількість теоретичних і практичних розробок, низка проблем розвитку економіки територіальних громад на основі ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу залишається відкритою. Щобільше територіальні громади зустрічаються з новими викликами розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах нової реальності, обумовленої розширенням владних повноважень і власної відповідальності за економічний розвиток, зниженням економічної активності на внутрішніх і зовнішніх ринках, обмеженням економічної мобільності через поширення COVID-19.

Недостатня розробленість окреслених питань, а також їх практична значущість для регіональної економіки зумовили вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри фінансів, банківської справи та страхування Львівського інституту Університету банківської справи «Сучасні напрями та механізми модернізації фінансової системи України» (2015-2019 рр., № ДР 0115U02173) – у межах теми автором розроблено фінансово-кредитний інструментарій стимулювання розвитку туристично-рекреаційного сектору в регіонах України; кафедри готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, зокрема за темою: «Інноваційні напрями розвитку індустрії гостинності та удосконалення ресторанних технологій» (2020-2022 рр.) – у межах теми автором обґрунтовано методологічні засади розвитку туристично-рекреаційного сектору економіки в сучасних умовах.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад та удосконалення організаційно-економічного інструментарію розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад України в умовах сучасних викликів.

Для досягнення мети в дисертації поставлені і вирішені такі завдання:

- проаналізувати концептуальні підходи до дослідження економічного розвитку територіальних громад, систематизувати чинники та з'ясувати закономірності;
- окреслити сучасні підходи до управління економічним розвитком територіальних громад;
- обґрунтувати роль туристично-рекреаційної сфери в системі соціально-економічного розвитку громади;
- розвинути методологічні основи розвитку туристично-рекреаційної сфери на регіональному та локальному рівнях у світлі стратегічних пріоритетів України та ЄС;
- висвітлити виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах сервісизації світової економіки, з'ясувати їх вплив на розвиток регіонів і громад України;
- розробити методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів, здійснити його практичну імплементацію;

- здійснити порівняльне оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України та проаналізувати її атрактивність;
- виявити та систематизувати чинники впливу та ризики формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України;
- запропонувати методичні засади оцінювання стану розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах;
- дослідити особливості та проблеми фінансового та інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах;
- запропонувати організаційно-економічний механізм підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів і громад;
- розробити стратегічні напрями розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах в умовах сучасних викликів;
- обґрунтувати систему заходів і завдань органів місцевого самоврядування щодо підвищення конкурентоспроможності туристичних продуктів і туристичних дестинацій в умовах COVID-19.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку туристично-рекреаційної сфери як складової економіки територіальних громад.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та науково-практичні засади розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад в умовах сучасних викликів.

Методи дослідження. Теоретичним підґрунтям дисертації стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, законодавчі, нормативні акти, а також стратегічні документи розвитку України та інших країн. Дослідження базувалося на використанні системного підходу до вивчення економічних явищ, зокрема на фундаментальних положеннях регіональної економіки, теорії місцевого економічного розвитку, методології економічного аналізу. Під час роботи над дисертацією використовувалася сукупність і загальнонаукових, і спеціальних методів пізнання: логічного узагальнення, аналізу, порівняння і синтезу (для визначення сутності, змісту, еволюції теоретичних підходів до регулювання розвитку економіки територіальних громад); структурного, факторного, кореляційного, аналізу, метод декомпозиції (для виявлення тенденцій, внутрішніх і зовнішніх чинників функціонування туристично-рекреаційної сфери на регіональному та локальному рівнях; комплексного оцінювання стану туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах, аналізу конкурентоспроможності туристичних продуктів і туристичних дестинацій); стратегічного аналізу (для розроблення концептуальної моделі стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах під впливом сучасних викликів); графічні та матричні методи (для наочного подання теоретичних, аналітичних і рекомендаційних положень).

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі й нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, офіційні матеріали Державної фіскальної служби України, Державної служби статистики України,

Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Міністерства розвитку громад і територій України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, статистичні дані регіональних управлінь статистики в Україні; звітно-аналітична інформація вітчизняних і міжнародних організацій; законодавчі й нормативні акти Європейської комісії; наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, у яких висвітлено фундаментальні положення розвитку територіальних громад, електронні ресурси, представлені в мережі Інтернет; результати власних досліджень здобувача, аналітичні розрахунки, виконані в процесі дослідження тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна отриманих результатів і особистий внесок здобувача полягають у поглибленні теоретико-методологічних засад, обґрунтуванні механізмів і напрямів розвитку економіки територіальних громад на основі використання туристично-рекреаційного потенціалу в умовах сучасних викликів.

Основні положення дисертації, що визначають її новизну й винесені на захист, полягають у такому:

уперше:

– розроблено методологічний підхід до дослідження розвитку економіки територіальних громад на основі просування глобальних видів економічної діяльності, в основі якого лежать: концепція місцевого економічного розвитку (ґрунтується на територіально-орієнтованому – багаторівневому, інноваційному стратегуванні, орієнтованому на місцеві умови та адаптованому до типу території – підході до розвитку економіки); теорія ендогенного потенціалу територій і локальних екосистем; концепції смарт-спеціалізації та інклюзивного розвитку регіонів і громад. Комплексне застосування означених концептів дозволило з'ясувати можливості туристично-рекреаційної сфери у реалізації концепції місцевого економічного зростання в розрізі окремих функцій: стимулювання підприємництва в громаді та підтримка місцевих підприємців, залучення інвестиційних і кредитних ресурсів в економіку територіальної громади, розвиток людського капіталу територіальної громади, розвиток соціального капіталу територіальної громади;

– сформовано концептуальні засади стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах в умовах сучасних викликів, яка передбачає одночасне задіяння інструментарію і заходів державного (формування інституційного середовища), регіонального (впровадження організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери в регіонах) і локального (активна діяльність органів місцевого самоврядування щодо реалізації заходів організаційного та фінансового напрямів) рівнів. Розроблені концептуальні засади адаптовані до сучасних викликів суспільного розвитку (зростання відповідальності органів місцевого самоврядування за економічний розвиток громад, зниження економічної активності на внутрішніх і зовнішніх ринках, обмеження економічної мобільності через поширення COVID-19) і

спрямовані на ефективне використання ендогенного потенціалу територіальних громад;

– запропоновано модель організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні. Основною метою механізму є формування соціального та фінансово-економічного середовища, здатних стимулювати підвищення ефективності реалізації потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів та громад України та суміжних сфер економічної діяльності. Означена мета досягається шляхом спрямування зусиль суб'єктів та об'єктів за п'ятьма пріоритетними напрямками: формування та реалізація конкурентоспроможного національного та регіонального туристичного продукту, системне підвищення якості туристичної, транспортної та соціальної інфраструктури, удосконалення інформаційно-маркетингового забезпечення туристично-рекреаційної сфери, організація системи якісної підготовки кваліфікованих фахівців для туристично-рекреаційної сфери, системна детінізація діяльності туристично-рекреаційної сфери;

удосконалено:

– сучасні методологічні засади дослідження потенціалу розвитку сфери туризму та рекреації в економіці територіальних громад у розрізі таких напрямів як інфраструктура туристично-рекреаційної сфери, фінансові аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери, інституційно-організаційне середовище розвитку сфери туризму і рекреації. Це дозволило виявити проблеми, пов'язані з формуванням у громадах сприятливого середовища для туристів і рекреантів, а також розкрити переваги, зокрема фінансові, які сфера туризму приносить територіальній громаді, розглядати територіальні громади як цілісні туристичні дестинації;

– інструментарій оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів, який, на відміну від наявних, включає оцінку атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів; аналіз внеску туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів; виявлення вагомості чинників впливу на формування та нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів. Це дасть змогу забезпечити ефективність використання наявних туристично-рекреаційних ресурсів, підвищити інвестиційну привабливість території для вітчизняних та іноземних інвесторів, а також на основі проблемно-цільового підходу обґрунтувати інструментарій реалізації загальнодержавних і регіональних цільових програм розвитку туризму та рекреації;

– методичні підходи до інтегральної оцінки атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів, які, на відміну від наявних, базуються на ідентифікації ресурсної структури атрактивності туристично-рекреаційної сфери в розрізі чотирьох субіндексів (індекс культурної привабливості, індекс привабливості рекреаційних ресурсів, індекс привабливості туристичної інфраструктури та індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) для розроблення обґрунтованих механізмів регіонального маркетингу на внутрішньому і зовнішньому ринках туристичного продукту;

– наукові положення щодо визначення ролі туристично-рекреаційної сфери у зміцненні економіки громади та акцентовано на такій її властивості як здатність активізувати процеси об'єднання зусиль мешканців громад для їх розвитку. Позитивний внесок туристично-рекреаційної сфери полягає також у зростанні організаційного, креативного, соціального капіталу мешканців громади. Доведено, що розвиток туристично-рекреаційної сфери слід розглядати не лише в контексті обсягів і диверсифікації пропозиції туристично-рекреаційних послуг, а як окрему сферу економіки, яка тісно пов'язана з рівнем розвитку та зростанням інших секторів і видів економічної діяльності через її акумулюючий ефект;

набули подальшого розвитку:

– пропозиції щодо детінізації діяльності у туристично-рекреаційній сфері, які, на відміну від наявних, передбачають впровадження екскурсійного ваучера як інструменту стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери органами місцевого самоврядування в територіальній громаді. Обґрунтовано підхід до його диференціації, залежно від терміну перебування туриста в територіальній громаді (тобто величини сплаченого туристичного збору). Запровадження екскурсійного ваучера дозволить забезпечити детінізацію сплати туристичного збору до місцевого бюджету, а також сприятиме популяризації туристичних об'єктів (музеїв, замків, заповідників тощо) у межах територіальної громади та поблизу неї;

– систематизація основних глобальних трендів і викликів розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад. До визначальних викликів належать: активна цифровізація та розвиток цифрових маркетингових комунікацій, екологізація мислення, яка проявляється через швидкий розвиток екосистемних послуг у сфері немасових видів туризму, урбанізація та пов'язана з нею надконцентрація туристичних потоків у міських дестинаціях, поширення пандемії коронавірусу COVID-2019. Врахування означених викликів дасть змогу не лише виявити додаткові можливості та передумови нарощення ендогенного потенціалу туристично-рекреаційної сфери в економіці громад, а й посилити позицію та стратегічну стійкість туристичних продуктів і туристичних дестинацій;

– обґрунтування організаційного інструментарію діяльності органів місцевого самоврядування щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах, який включає популяризацію територіальної громади як туристичної дестинації, створення та забезпечення актуальності туристичного сайту територіальної громади, формування системи якості надання послуг у сфері туризму і рекреації на засадах комунікації та співпраці з суб'єктами туристично-рекреаційної інфраструктури та місцевими жителями, оновлення наявних і створення нових туристичних продуктів у межах територіальної громади. На відміну від наявних, запропонований інструментарій спрямований на популяризацію територіальної громади як туристичної дестинації серед неорганізованих туристів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні науково-прикладних положень і рекомендацій щодо аналізу, оцінювання,

прогнозування та регулювання процесів розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах в умовах сучасних викликів, а також нівелювання ризиків, які виникають в цих умовах. Отримані результати реалізовані в практиці управління на державному, регіональному та місцевому рівнях. Найважливішими серед них є пропозиції, використані: *державними органами влади* України, зокрема Державним агентством розвитку туризму України (довідка №54 від 1.06.2020 р.) при визначенні пріоритетів державної політики розвитку туризму і курортів України; *регіональними органами управління*, зокрема управлінням туризму Тернопільської державної адміністрації (довідка №5/15-2773 від 29.05.2020 р.), управлінням туризму та курортів Львівської обласної державної адміністрації (довідка №26-337/0/2-20 від 3.06.2020 р.), Львівською обласною радою (довідка №01-вих-35 від 3.06.2020 р.), відділом з питань туризму Чернівецької обласної державної адміністрації (довідка №21/205 від 04.05.2020 р.), Волинської обласної ради (довідка №721/52/2-20 від 3.06.2020 р.) під час розроблення проектів стратегій, середньострокових і щорічних програм розвитку туризму та курортів; *субрегіональними місцевими органами управління*, зокрема Сколівською районною держадміністрацією (довідка №27/В-01 від 20.04.2020 р.), Вигодською селищною радою Івано-Франківської області (довідка №747/02-23 від 1.06.2020 р.), Долинською міською радою (довідка №397/05-19/35в від 3.06.2020 р.) при виробленні механізмів стимулювання розвитку туризму в територіальних громадах і підвищення конкурентоспроможності туристичних продуктів. Окрім цього, розробки, запропоновані в дисертації, отримали позитивні висновки ГО «Агенція регіонального розвитку Таврійського об'єднання територіальних громад» (довідка №1 від 1.06.2020 р.), ГО «Херсонська обласна організація Спілки економістів України» (лист від 1.06.2020 р.), а також використані при підготовці науково-методичного забезпечення та викладання навчальних дисциплін кафедри готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського (довідка №387 від 28.06.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові результати, представлені в роботі, отримано здобувачем особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи дисертанта, про що вказано в переліку наукових праць.

Матеріали та висновки кандидатської дисертації під час підготовки цієї роботи не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертації розглянуто та схвалено на низці міжнародних і всеукраїнських науково-практичних і науково-методичних конференціях, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми формування та стабілізації регіональної економіки» (Дніпро, 29 серпня 2020 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, фінанси, облік і право в умовах глобалізації» (Полтава, 30 вересня 2020 р.), Міжнародній науково-практичній

конференції «Світові тенденції, проблеми та перспективи розвитку фінансової системи» (Дніпро, 21 березня 2020 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективні напрямки розвитку економіки, фінансів, обліку та права: теорія та практика» (Полтава, 12 лютого 2020 р.), International conference «Modern Approaches to the introduction of science into practice» (30-31 March 2020, San Francisco (USA)), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні наукові погляди на модернізацію, інноваційні технології та фінансові процеси» (Київ, 28 березня 2020 р.), International conference «Problems of implementation of science into practice» (20-21 April 2020, Oslo, Norway), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку туризму в Україні» (Львів, 16 травня 2019 р.), the 2nd International scientific and practical conference «Perspectives of world science and education» (Osaka, Japan, 2019), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Економіко-управлінські аспекти трансформації та інноваційного розвитку галузевих і регіональних суспільних систем в сучасних умовах» (11-12 квітня 2019 р., Івано-Франківськ), XXI «International scientific conference Trends of the newest» (June 12, 2019, New York, USA), 1st International Conference «Scientific achievements in terms of transformation» (June 8, 2019, Hamburg, Germany), Міжнародній науково-практичній конференції «Економічна система країни в контексті міжнародного співробітництва: стан та перспективи розвитку» (Львів, 31 серпня 2019 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Економічна політика та механізми господарювання: сучасний стан, проблеми та перспективи» (Київ, 31 серпня 2019 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства» (18-19 квітня 2019 р., Львів), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні аспекти розвитку інформаційної економіки: зовнішні та внутрішні фактори впливу» (Київ, 24 листопада 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій» (Луцьк, 5 жовтня 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні технології менеджменту» (Луцьк, 7 листопада 2018 р.) та низці інших.

Публікації. Результати проведених досліджень викладено у 51 опублікованій праці загальним обсягом 47,5 друк. арк., з яких особисто здобувачу належать 35,6 друк. арк.; серед них: одноосібна монографія, 2 закордонні колективні монографії; 20 статей у наукових фахових виданнях України, зокрема 17 – у виданнях, уключених до міжнародних наукометричних баз; 5 статей у наукових періодичних виданнях інших держав; 23 публікації апробаційного характеру.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг роботи становить 424 сторінки, із яких 361 – основний текст. Дисертація містить 23 таблиці, 47 рисунків та 10 додатків. Список використаних джерел включає 319 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; відображено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, їх апробацію та особистий внесок здобувача.

У першому розділі «**Наукові засади економічного розвитку територіальних громад та їх туристично-рекреаційної сфери**» розвинуто наукові підходи до вивчення територіальної громади як суб'єкта розвитку туристично-рекреаційної сфери, обгрунтовано концептуальне підґрунтя дослідження економічного розвитку територіальних громад, розглянуто сучасні підходи до управління економічним розвитком територіальних громад.

Для детермінації територіальної громади як суб'єкта регулювання місцевого економічного розвитку розглянуто наукові підходи до її визначення. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальна громада трактується як сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Таке визначення ототожнює територіальну громаду з населенням відповідної адміністративно-територіальної одиниці та наголошує на правосуб'єктності громади. Водночас сучасні умови трансформування владних повноважень і функцій обумовлюють необхідність застосування ширшого підходу до означення сутності територіальної громади як суб'єкта економічних систем різних ієрархічних рівнів. З огляду на це, автор, базуючись на дослідженнях Д. Барнса, трактує територіальну громаду з позиції *міждисциплінарного підходу* як: історично утворену спільноту людей, що характеризується спільністю традицій, культури; сукупність соціальних взаємодій, інтеракцій між індивідами (прикладом таких взаємодій слугують родинні стосунки, проживання на одній території, належність до певної соціальної групи, соціальний захист тощо); спільного, колективного споживача та виробника публічних послуг (тобто акцентується увага на первинності економічного виміру); політично свідому спільноту, здатну впливати на процеси життєдіяльності громади, репрезентувати власну думку і політичну волю (ідеться передусім про безпосередні та опосередковані, формальні та неформальні форми здійснення політичної волі, громадських дій).

Розвиток територіальної громади в роботі розглядається з позиції зміцнення її фінансово-економічної спроможності, нарощення соціального капіталу, покращення середовища життєдіяльності мешканців (інституційного, соціального, економічного, екологічного).

Перенесення ваги відповідальності за власний економічний розвиток на базову одиницю адміністративно-територіального устрою – територіальну громаду – спонукає її до ефективного використання внутрішнього потенціалу та пошуку сфер економічної діяльності, які можуть забезпечити її фінансово-економічну спроможність. Зважаючи на інвестиційні, працересурсні та інші

особливості розвитку туристично-рекреаційної сфери, дедалі частіше вона сприймається як одна з основних можливостей розвитку громади. Позитивний внесок туристично-рекреаційної сфери полягає не лише у стимулюванні економічної діяльності в громаді, а й у зростанні організаційного, креативного, соціального капіталу мешканців громади, збереженні історичних і культурних традицій, поширення місцевої культури територіальної громади та краю загалом.

Водночас наголошено на ризиках, які можуть супроводжувати активний розвиток туристично-рекреаційної сфери в окремих громадах. Серед них: активне використання природних ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини, що може негативно позначитись на їх стані; вищий рівень навантаження на природне середовище та забруднення середовища; зростання мобільності населення та навантаження на транспортну інфраструктуру; зростання цін через зростання попиту з боку відвідувачів; втрата уваги до розвитку інших (не пов'язаних з туризмом) видів економічної діяльності в громаді, для прикладу промисловості; надмірне узалежнення доходів місцевого бюджету та мешканців територіальної громади від функціонування об'єктів туристично-рекреаційної сфери; зростання залежності від економічної кон'юнктури в країні та світі, оскільки розвиток туризму прямо залежить від рівня доходів населення.

У роботі обґрунтовано, що методологічний базис дослідження розвитку економіки територіальних громад на основі просування глокальних видів економічної діяльності формують: концепція місцевого економічного розвитку (ґрунтується на територіально-орієнтованому – багаторівневому, інноваційному стратегуванні, спрямованому на місцеві умови та адаптованому до типу території – підході до розвитку економіки); теорія ендогенного потенціалу територій і локальних екосистем; концепції смарт-спеціалізації та інклюзивного розвитку регіонів і громад. Комплексне застосування означених концептів дозволило з'ясувати можливості туристично-рекреаційної сфери у реалізації концепції місцевого економічного зростання в розрізі окремих функцій: стимулювання підприємництва в громаді та підтримка місцевих підприємців, залучення інвестиційних і кредитних ресурсів в економіку територіальної громади, розвиток людського капіталу територіальної громади, розвиток соціального капіталу територіальної громади (рис. 1).

Розвиток туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальної громади прямо залежить від ефективності управління її туристично-рекреаційним потенціалом. Водночас критерієм ефективності слід вважати рівень капіталізації туристично-рекреаційного потенціалу. Доведено доцільність застосування актив-орієнтованого підходу до управління розвитком громади, який спрямований на ідентифікацію та активне просування конкурентних переваг територіальної громади, формування внутрішніх соціальних мереж та асоціацій, що сприяє розвитку соціального капіталу громади.

Мета концепції місцевого економічного розвитку – зростання добробуту всіх суб'єктів територіальної громади на основі ефективного використання її ендogenous потенціалу		
Завдання	Функції економічного розвитку територіальної громади	Функції розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді*
<i>Стимулювання підприємництва в громаді та підтримка місцевих підприємців</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Створення та активізація діяльності просторових форм організації бізнесу (кластерів, бізнес-інкубаторів, індустріальних парків тощо). - Менторинг і консультування місцевих підприємців з питань оподаткування, аналізу ринків і прогнозування попиту на продукцію, ліцензування продукції, розширення ринків збуту, доступу до кредитних ресурсів тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> - Створення або активізація функціонування туристично-рекреаційного кластера. - Стимулювання створення зелених садиб. - Стимулювання детінізації туристично-рекреаційного бізнесу. - Активізації розвитку суміжних сфер діяльності.
<i>Залучення інвестиційних і кредитних ресурсів в економіку територіальної громади</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Визначення пріоритетів розвитку місцевої економіки для спрямування інвестиційних ресурсів. - Співпраця з інвесторами та презентація інвестиційних проєктів. - Супровід інвестора під час реалізації інвестиційних проєктів. - Підготовка інвестиційних проєктів. 	<ul style="list-style-type: none"> - Вибір пріоритетів туристично-рекреаційної діяльності. - Аналіз потенціалу розвитку туристично-рекреаційної діяльності. - Співпраця з інвесторами та розроблення інвестиційних проєктів у туристично-рекреаційній сфері.
<i>Розвиток людського капіталу територіальної громади</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Аналіз структури та динаміки населення громади, дослідження якості трудових ресурсів. - Стимулювання проєктів у сфері освіти, навчання професійного розвитку мешканців громади. - Підтримка креативних ініціатив. - Стимулювання створення високоякісних робочих місць. 	<ul style="list-style-type: none"> - Моніторинг зайнятості у туристично-рекреаційній сфері, визначення потенційної потреби цієї сфери у кваліфікованих фахівцях. - Стимулювання проєктів у сфері освіти, навчання професійного розвитку підприємців у туристично-рекреаційній сфері.
<i>Розвиток соціального капіталу територіальної громади</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення інклюзивності розвитку територіальної громади, залучення всіх суб'єктів до прийняття колегіальних управлінських рішень. - Реалізація проєктів, спрямованих на підвищення довіри мешканців, посилення їх взаємодії (підтримка функціонування хорів, спортивних команд тощо). - Створення та розбудова громадських просторів. - Створення, просування та підтримка іміджу громади, популяризація місцевої історико-культурної спадщини, традицій. 	<ul style="list-style-type: none"> - Підтримка та ефективне використання історичної культурної спадщини, якою володіє територіальна громада. - Реалізація проєктів, спрямованих на підвищення довіри мешканців, посилення їх взаємодії (підтримка функціонування хорів, спортивних команд тощо). - Створення та розбудова територій та просторів, які стимулюватимуть залучення туристів у громаду. - Створення, просування туристичного бренду громади.

Рис. 1. Розширене представлення концепції місцевого економічного розвитку, урахуваючи функції туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді

Джерело: розвинуто автором.

У другому розділі «**Методологічні основи дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери на регіональному та локальному рівнях**» розглянуто теоретичні засади дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, досліджено стратегічні імперативи розвитку туристично-рекреаційної сфери у глобальному та національному вимірах, детерміновано виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах сервісизації економіки, розроблено методичні підходи до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів.

Для дослідження сутності, оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери, а також можливостей стимулювання її розвитку на регіональному та локальному рівнях систематизовано наукові теорії та концепції, які дозволяють пояснити поведінку споживачів і постачальників туристично-рекреаційних послуг, ураховуючи просторові аспекти функціонування туризму. Методологічне підґрунтя дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, які містять просторовий аспект, визначають також такі теорії розвитку туризму: теорія еволюції туристичного простору, теорія двосекторної економіки, модель сприйняття туристичного простору, теорія еволюції туристичного простору, концепція туристичної урбанізації, концепція ареалу туристичної активності, концепція системності в рекреаційній і туристичній діяльності, модель територіальних рекреаційних систем, модель туристичної дестинації. Водночас наголошено, що потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади визначається впливом інституційних чинників і передумов формування інституційного середовища, вивчення яких слід проводити в межах теорій інституціоналізму, а також основних постулатів теорій конкуренції, які визначають умови нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери на локальних і регіональних ринках з огляду на використання їх конкурентних переваг (ресурсів і активів).

На основі проведеного аналізу потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери запропоновано розглядати як сукупність: природно-рекреаційних, людських, культурних, історичних, інфраструктурних ресурсів; достатній рівень розвитку туристичної індустрії, які створюють туристично-рекреаційну послугу, забезпечують формування конкурентоспроможного туристичного продукту, що у підсумку сприяє наповненню бюджетів усіх рівнів, створенню нових робочих місць, збереженню та раціональному використанню рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток, соціально-економічному розвитку громади загалом.

Ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу значною мірою визначається сучасними тенденціями суспільно-економічного розвитку національного та глобального масштабу. У роботі розглянуто сучасні тренди та виклики розвитку туристично-рекреаційної сфери в контексті їх позитивних і негативних впливів, а також обґрунтування превентивних механізмів реагування. До визначальних викликів належать:

- активну цифровізацію та розвиток цифрових маркетингових комунікацій слід розглядати одночасно і як виклик, і як інструмент активного просування туристично-рекреаційних послуг підприємствами та громадами, з одного боку, і споживачами та стейкхолдерами – з другого;

- екологізацію мислення, яка проявляється через швидкий розвиток екосистемних послуг у сфері немасових видів туризму, зокрема фермерського туризму, туризму в межах природоохоронних територій з водними акваторіями та рибальськими селищами, природного туризму у лісах. Доходи від «зеленого» туризму можуть стати стимулом для впровадження заходів сталого розвитку сільських і природоохоронних територій, місцевої інфраструктури;

- урбанізацію та пов'язану з нею надконцентрацію туристичних потоків у міських дестинаціях. Зростаюча кількість урботуристів деструктивно впливає на природне, економічне та соціокультурне середовище міст і призводить до погіршення якості туристичних послуг, що надаються. Деконцентрація туристичної діяльності може досягатись за рахунок розширення кількості територіальних громад – туристичних дестинацій, їх участі в управлінні туристичними потоками, зменшенні сезонності туризму, ретельному плануванні туризму в дестинаціях, яке враховує їхню туристичну спеціалізацію та диверсифікацію туристичних продуктів, а також максимально можливу туристичну місткість;

- поширення пандемії коронавірусу COVID-2019 не лише завдає значної як для розвитку туристично-рекреаційної сфери, так і для світової економіки загалом, а й вимагає продукування туристичних продуктів з новими характеристиками, високою відповідністю нормам епідеміологічної безпеки тощо. Водночас посилення соціальної, геополітичної, економічної напруги на світовій арені, нерівномірної ефективності зовнішніх виїзних ринків подорожей може створити «вікно можливостей» для активного розвитку внутрішніх туристичних дестинацій і нарощення туристично-рекреаційного потенціалу територіальних громад.

В умовах зростання рівня конкуренції на глобальному та національних туристичних ринках питання оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів набувають особливої актуальності. Для вирішення цих завдань існує кілька підходів, кожен з яких має свої переваги та недоліки, специфічну інформаційну основу та варіанти застосування у практичній діяльності. Їх аналіз дозволив розробити методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів, який включає:

- 1) оцінку атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів;
- 2) аналіз внеску розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів;
- 3) дослідження чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів.

Порівняльне оцінювання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів запропоновано здійснювати із застосуванням параметричного методу, що завдяки ранжуванню стандартизованих значень основних індикаторів

туристично-рекреаційної сфери регіонів, він дає змогу визначити їх місця у загальнодержавному рейтингу атрактивності.

Порівняльне оцінювання під час застосування параметричного методу виконується у такій послідовності: формування переліку основних ознак і їх базових індикаторів, які дозволяють порівняти рівень атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів, проведення стандартизованого оцінювання стану туристично-рекреаційних комплексів у регіонах за кожним базовим індикатором, розрахунок інтегрального показника атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів за усіма обраними ознаками, визначення позицій туристично-рекреаційної сфери регіонів України за рівнем їх атрактивності на ринку туристично-рекреаційних послуг.

Для оцінювання рівня атрактивності туристично-рекреаційної сфери запропоновано інтегральний індекс атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів (АТРС) як основний індикатор привабливості та конкурентоспроможності регіональних туристично-рекреаційних комплексів на ринку туристичних і рекреаційних послуг. Інтегральний індекс АТРС включає 4 субіндекси (індекс культурної привабливості (ІКП), індекс привабливості рекреаційних ресурсів (ІПРР), індекс привабливості туристичної інфраструктури (ІПТІ) та індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери (ІПТРС)), які найбільш комплексно відображають основні ознаки атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів, а також в агрегованому стані дозволяють встановити позиції туристично-рекреаційних комплексів регіонів за рівнем їх атрактивності на ринку туристично-рекреаційних послуг.

До складу кожного з субіндексів входять 4 або 5 основних ознак, кожна з яких представлена відповідним базовим індикатором, що стандартизуються щодо максимального рівня свого ряду в бальній оцінці від 1 до 100. Регіон з найвищим рівнем атрактивності туристично-рекреаційного комплексу на ринку туристично-рекреаційних послуг визначається за критерієм мінімальної суми стандартизованих значень 19 базових індикаторів, на основі якої в подальшому розраховується підсумкове значення індексу АТРС. Шляхом ранжування отриманих результатів визначається позиція кожного регіонального туристично-рекреаційного комплексу на ринку туристично-рекреаційних послуг.

Перелік основних ознак і базових параметрів інтегрального індексу АТРС наведено на рис. 2. Підбір основних ознак і базових індикаторів для оцінювання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів, які б найбільш точно відображали її внутрішню сутність, специфіку появи та закономірності розвитку, проведено на підставі детального аналізу широкого переліку відповідних індикаторів, які є репрезентативними для кожної основної ознаки і на основі яких вони проявляються та реалізуються у просторі.

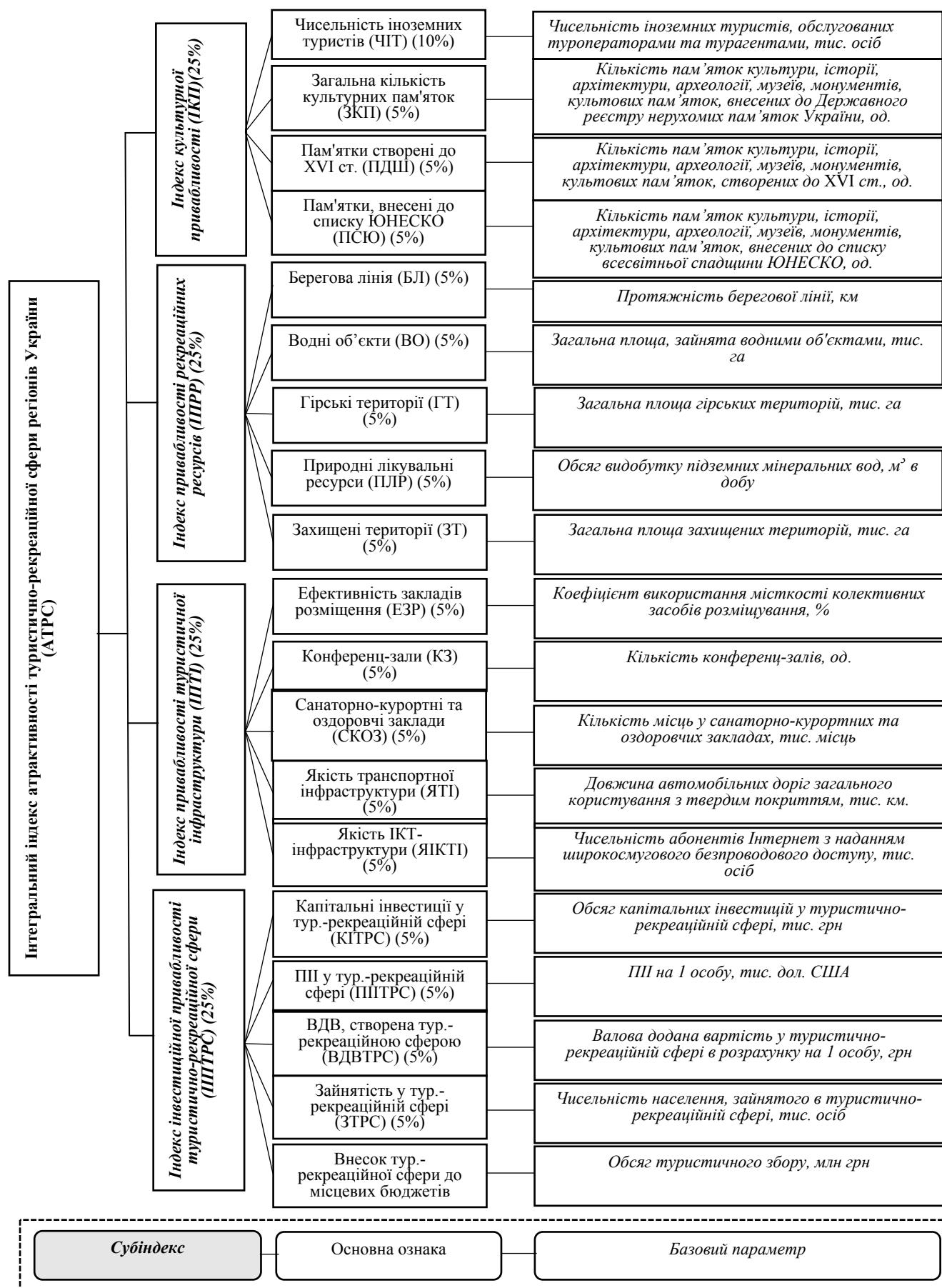

Рис. 2. Основні ознаки і базові параметри індексу attractiveness туристично-рекреаційної сфери регіонів України регіонів (АТРС)

Джерело: розроблено автором.

У третьому розділі «Діагностика потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України» проведено аналіз атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, здійснено оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні, з'ясовано чинники впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

У роботі здійснена практична апробація запропонованого методичного підходу до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці на прикладі регіонів України за 2014-2018 рр.

Результати розрахунку інтегрального індексу АТРС регіонів України (табл. 1) дозволили типологізувати регіони на 4 групи ((1) регіони-лідери за рівнем АТРС; (2) регіони-переслідувачі з високим рівнем АТРС; (3) регіони з низьким рівнем АТРС; (4) регіони-аутсайтери з найнижчим рівнем АТРС) та виділити такі характерні особливості регіональних туристично-рекреаційних систем:

- безперечне домінування м. Києва, що свідчить про наявність значних конкурентних переваг, які дозволяють місту, без унікальних природних туристично-рекреаційних ресурсів, максимально ефективно використовувати свій туристично-рекреаційний потенціал і підтримувати на стабільно високому рівні атрактивність власної туристично-рекреаційної системи;

- наявність трьох потужних регіонів (Одеської, Львівської та Херсонської областей) з найвищими, після м. Києва, рівнями атрактивності туристично-рекреаційної системи, кожна з яких володіє збалансованим набором туристично-рекреаційних ресурсів (зокрема унікальних на теренах України) і досить високою якістю соціально-економічної інфраструктури для їх ефективного освоєння, що дозволяє їм забезпечувати високу динаміку розвитку туристично-рекреаційної сфери;

- активна динаміка зростання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів-переслідувачів, які поступаються лідерам, як за якістю соціально-економічної інфраструктури та рівнем інвестиційної привабливості, так і рівнем поінформованості серед потенційних туристів та інвесторів про їх туристично-рекреаційний потенціал. Проте активна позиція місцевих органів влади та бізнесу сприяє поступовому усуненню цих диспропорцій;

- численна група регіонів (9) з незбалансованим і часто обмеженим набором туристично-рекреаційних ресурсів, а також низькою якістю соціально-економічної та туристичної інфраструктури, що негативно позначається на рівні атрактивності їх туристично-рекреаційних систем.

Внесок розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів оцінено за показниками обсягу валової доданої вартості (ВДВ), створеної туристично-рекреаційною сферою регіонів у розрахунку на 1 особу (рис. 3), і частки зайнятих у туристично-рекреаційних сферах регіонів у загальній зайнятості для визначення внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів до загальної зайнятості в Україні.

Таблиця 1
Результати розрахунку інтегрального індексу
атрактивності туристично-рекреаційної сфери
регіонів України за 2013 і 2018 рр.*

Група регіонів	Регіон	Значення інтегрального індексу АТРС* регіонів		Відхилення, +/-
		2013 р.	2018 р.	
Регіони-лідери за рівнем АТРС	м. Київ	57,64	58,02	0,38
	Одеська	38,12	37,82	-0,30
	Херсонська	33,18	35,69	2,51
	Львівська	33,84	33,35	-0,49
Регіони-переслідувачі з високим рівнем АТРС	Київська	24,03	28,87	4,83
	Закарпатська	28,29	27,77	-0,51
	Дніпропетровська	24,57	26,29	1,73
	Харківська	27,15	24,62	-2,53
	Запорізька	25,49	24,34	-1,15
Регіони з низьким рівнем АТРС	Івано-Франківська	22,92	22,89	-0,03
	Миколаївська	20,31	21,74	1,43
	Хмельницька	22,43	21,68	-0,75
	Полтавська	21,40	20,72	-0,67
	Донецька	26,73	20,68	-6,05
	Вінницька	21,09	19,55	-1,54
Регіони з найнижчим рівнем АТРС	Чернігівська	20,48	18,70	-1,78
	Черкаська	16,71	17,37	0,66
	Житомирська	15,54	15,82	0,28
	Волинська	16,20	15,66	-0,54
	Сумська	15,38	14,66	-0,72
	Рівненська	16,15	13,63	-2,52
	Чернівецька	13,10	12,84	-0,26
	Кіровоградська	10,56	9,45	-1,11
	Луганська	11,05	9,31	-1,74
Тернопільська	10,39	9,02	-1,38	

Примітка: значення інтегрального індексу АТРС відображається сумою стандартизованих значень базових індикаторів кожної з 19-ти основних ознак. Величина інтегрального індексу АТРС перебуває в діапазоні від 1 до 100, де 100 – найвищий рівень АТРС, а 1 – мінімальний.

Джерело: розраховано на основі авторської методики.

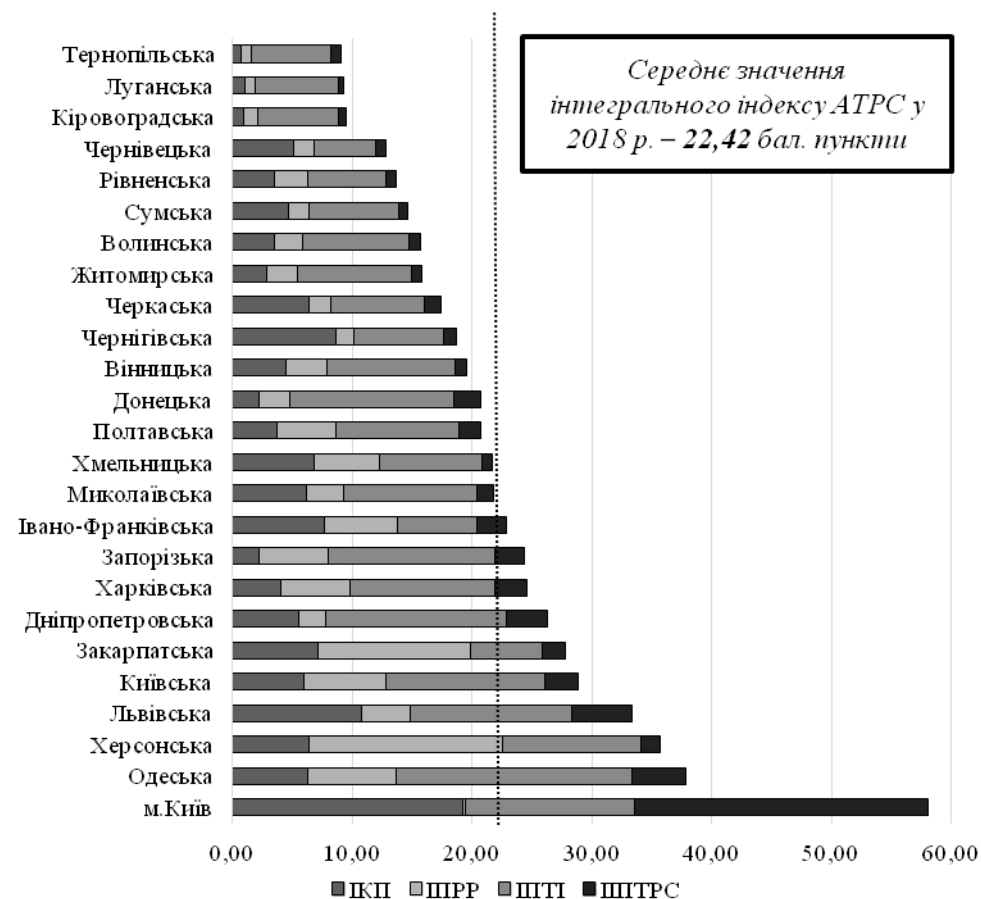

Рис. 4. Внесок субіндексів до загального значення інтегрального індексу АТРС регіонів України, 2018 р.

Примітка: ІКП – індекс культурної привабливості,
 ІПРР – індекс привабливості рекреаційних ресурсів,
 ІПТІ – індекс привабливості туристичної інфраструктури,
 ІПТРС – індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери.

Джерело: розраховано на основі авторської методики.

В аналізованому періоді, попри загострення кризових явищ у 2014-2015 рр., у більшості регіонів України (15-ти) було зафіксовано щорічні позитивні темпи зростання обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу. Загалом середній рівень зростання обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу в регіонах України в 2013-2017 рр. становив 13,44%, максимальні темпи зростання в аналізованому періоді продемонстрували Закарпатська, Львівська та Харківська області (23%, 21,31% і 20,16% відповідно). Перерозподіл туристичних потоків після окупації АР Крим та ескалації бойових дій на Сході України дозволив більшості регіональних туристично-рекреаційних комплексів зберегти позитивну динаміку зростання обсягів валової доданої вартості, зокрема за рахунок приросту чисельності вітчизняних туристів, які віддали перевагу їхнім туристичним і рекреаційним локаціям. З другого боку, різке падіння курсу гривні (з 7,99 грн у 2013 р. до 27,65 грн у 2018 р. за 1 долар США) суттєво позначилося не тільки на купівельній спроможності українських громадян, але й на рівні внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Зокрема, середнє значення обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу для регіонів України в 2018 р. було у понад 2 рази, або на 28,80 дол. США менше за аналогічний показник докризового 2013 р.

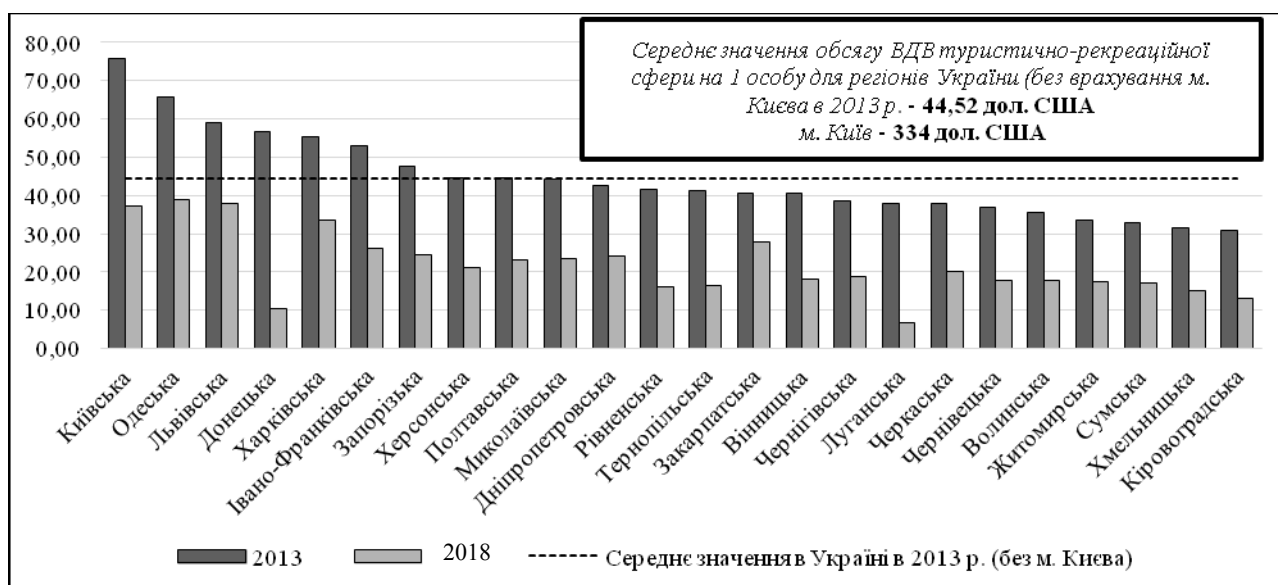

Рис. 3. Динаміка обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери регіонів України на 1 особу в 2013-2018 рр., дол. США*

Джерело: розраховано автором.

Середній розмір внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів України до загальної зайнятості в 2018 р. становив 6,79%, що на 0,44 в.п. більше за аналогічний показник 2013 р. і майже на 3 в.п. перевищує середній рівень у світі (3,8%). Проте в абсолютних значеннях внесок туристично-рекреаційної сфери регіонів України до загальної зайнятості скоротився в середньому на 11% з 22,22 тис. осіб у середньому зайнятих у регіоні у 2013 р. до 19,20 тис. осіб у 2018 р., продемонструвавши середній темп зниження у 2013-2018 рр. у розмірі -2,25% на

рік. В аналізованому періоді тільки 4-м з 25-ти регіонів України вдалося продемонструвати позитивну динаміку росту чисельності зайнятих у своїх туристично-рекреаційних сферах, зокрема Харківській (у середньому +3,16% на рік), Чернігівській (+0,71%), Львівській (+0,62%) та Івано-Франківській (+0,50%) областям.

Для вироблення рекомендацій щодо напрямів підвищення залучення потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів здійснено аналіз ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України шляхом розрахунку обсягу чистого доходу від туристично-рекреаційної діяльності в розрахунку на 1 особу та на 1 км². Запропонований критерій доповнює інтегральний індекс атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України для комплексного оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України.

Порівняння результатів оцінювання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів у 2013-2018 рр. та ефективності використання їх туристично-рекреаційного потенціалу свідчить про відсутність прямої кореляції цих показників за період 2013-2018 рр., що доводить важливість вироблення та реалізації чіткої політики розвитку туристично-рекреаційної сфери як на регіональному, так і на локальному рівнях. Так, для окремих регіонів, які показали одні з найвищих рівнів атрактивності своїх туристично-рекреаційних комплексів (Одеська, Херсонська, Закарпатська та Київська області), була характерна невисока ефективність використання їхнього туристично-рекреаційного потенціалу.

Серед 3-х провідних регіонів за рівнем атрактивності туристично-рекреаційних комплексів (Одеської, Львівської та Херсонської областей) лише Львівській області вдалося продемонструвати відносно високий рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу, який поступався результату м. Київ та Івано-Франківської області, що пов'язано з нижчим середнім рівнем дохідності її високо диверсифікованих туристичних продуктів. Високий результат Івано-Франківської області зумовлений високою ефективністю використання його головної конкурентної переваги – природо-ландшафтних ресурсів гірських територій, які разом з приватними інвестиціями та сприянням місцевих органів влади дозволили створити конкурентоспроможний туристичний продукт, що користується стабільним попитом як у вітчизняного, так і іноземного туриста.

Тобто наявність збалансованого комплексу туристично-рекреаційних ресурсів з досить високою якістю соціально-економічної та туристичної інфраструктури, але без належного рівня сприяння місцевих органів влади та інвестиційного забезпечення розвитку його туристично-рекреаційної сфери не гарантує високої ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіону.

Проведене дослідження впливу чинників (за групами природно-географічних, економічних, соціально-демографічних, інституційних, науково-технічних чинників) на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України за період 2013-2018 рр. вказало на проблему неефективного

використання транспортної інфраструктури у нарощенні потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Проте на ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу території позитивно вплинули як обсяги капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, так і обсяги прямого іноземного інвестування. Це визначає доцільність подальшої державної та локальної політики підтримки та стимулювання внутрішніх та зовнішніх інвесторів до інвестування у розвиток туристично-рекреаційної індустрії регіонів України.

У четвертому розділі «**Оцінювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах**» проведено діагностику стану туристично-рекреаційної інфраструктури в територіальних громадах – туристичних дестинаціях, проаналізовано фінансові аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах, розглянуто особливості та проблеми інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах.

Дослідження стану та динаміки розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад здійснено за трьома напрямками: 1) інфраструктура туристично-рекреаційної сфери; 2) фінансові аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери; 3) інституційно-організаційне середовище розвитку сфери туризму і рекреації.

Для аналізу функціонування і перспектив розвитку туристично-рекреаційної сфери на локальному рівні було відібрано найбільш популярні в Україні територіальні громади – туристичні дестинації. Водночас враховувався показник обсягу доходів до місцевих бюджетів від туристичного збору (як такий, що засвідчує офіційне перебування туристів). На наступному етапі відібрані територіальні громади залежно від їх орієнтації за головним напрямом надання туристично-рекреаційних послуг розділено на п'ять груп: 1) бальнеологічні курорти (м. Трускавець, смт. Східниця, м. Моршин (усі – Львівської області)); 2) громади з орієнтацією на гірські види туризму (с. Поляниця і м. Яремче (Івано-Франківської області), Славська об'єднана територіальна громада Львівської області); 3) громади з наявними термальними джерелами (м. Берегово і с. Косонь Берегівського району Закарпатської області); 4) громади з орієнтацією на морський відпочинок (Шабівська об'єднана територіальна громада та смт. Затока Білгород-Дністровського району Одеської області, м. Бердянськ і Приморська об'єднана територіальна громада Запорізької області, Коблівська об'єднана територіальна громада Миколаївської області, с. Залізний Порт Голопристанського району, м. Скадовськ і смт. Лазурне Скадовського району (три останні – Херсонської області)); 5) громади з орієнтацією на культурно-історичний туризм (м. Львів, м. Одеса, м. Ужгород).

Діагностику стану туристично-рекреаційної інфраструктури в територіальних громадах – туристичних дестинаціях у територіальних громадах здійснено в розрізі п'яти складових елементів: послуги з організації подорожі; послуги з організації перевезень; послуги з розміщення для тимчасового проживання; послуги із забезпечення харчування; послуги з організації відпочинку та розваг. Їх надають суб'єкти господарювання відповідних видів

економічної діяльності. Практично в усіх територіальних громадах налагоджені чотири з п'яти основних елементів інфраструктури туризму: транспортування, розміщування, харчування, забезпечення відпочинку. Виключення становлять лише підприємства, які здійснюють організацію подорожі, оскільки вони функціонують здебільшого у великих містах, де є більше населення, а отже і потенційних клієнтів. Суб'єкти ж туристичної діяльності, які функціонують в межах територіальної громади і надають послуги з організації подорожі, здебільшого орієнтують клієнтів на виїзний туризм.

Під час аналізу фінансових аспектів функціонування і розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах акцентовано увагу на з'ясуванні ролі органів місцевого самоврядування у формуванні надходжень фінансових ресурсів від туризму до місцевих бюджетів, а також у фінансовому забезпеченні розвитку цієї сфери в громаді.

Органи місцевого самоврядування безпосередньо впливають на обсяги надходжень від туристично-рекреаційної сфери шляхом встановлення ставок туристичного збору, а також інших місцевих податків (єдиного податку, податку на землю та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) в частині, яка торкається суб'єктів інфраструктури туризму та рекреації.

Аналіз встановлених органами місцевого самоврядування досліджуваних туристичних дестинацій ставок туристичного збору (табл. 2) свідчить, що усі досліджувані громади у 2017-2018 рр. намагались отримати від туристичних потоків максимальні надходження до місцевих бюджетів. Підтвердженням цього є гранично дозволена ставка туристичного збору (1% від вартості усього періоду тимчасового проживання, за вирахуванням ПДВ) в усіх досліджуваних туристичних дестинаціях. У 2019 р. органи місцевого самоврядування відійшли від цієї практики:

- у більшості досліджуваних територіальних громад (15-ти з 19-ти, або 79% з усіх досліджуваних) ставка туристичного збору у 2019 р. як для внутрішнього, так і для в'їзного туризму була суттєво нижчою від дозволеного законодавством максимального значення (для внутрішнього туризму – коливалась між громадами від 0,075% від мінімальної зарплати до 0,3% за дозволеного максимального значення 0,5% від мінімальної заробітної плати; для в'їзного туризму – від 0,1% до 1,0% від мінімальної зарплати за дозволеного максимального рівня – 5,0%). Це, з одного боку, дає підстави припустити, що такими діями органи місцевого самоврядування намагаються стимулювати збільшення туристичних потоків, а з другого, дозволяє говорити про наявний прихований потенціал отримання фінансових ресурсів від туризму (шляхом збільшення ставок туристичного збору);
- лише в 4-ох з 19-ти (або в 21% з усіх досліджуваних) територіальних громадах (м. Моршин, с. Косонь, с. Залізний Порт, м. Ужгород) ставка туристичного збору була диференційованою для внутрішнього та в'їзного туризму. Для останнього вона була в кілька разів (1,6-10 разів) вищою, ніж для внутрішнього туризму, що може вказувати на намагання органів місцевого самоврядування зробити туристичну дестинацію доступнішою для внутрішніх туристів і водночас забезпечити більші надходження до місцевого бюджету від в'їзних туристичних потоків;

**Ставки туристичного збору в обраних територіальних громадах,
2017-2018 та 2019 рр.**

	Ставка туристичного збору у 2017-2018 рр., у % від вартості проживання (за вирахуванням ПДВ)	Ставка туристичного збору у 2019 р., у % від мінімальної зарплати за добу проживання	
		для внутрішнього туризму	для в'їзного туризму
м. Трускавець	1,0	0,15	0,15
смт Східниця	1,0	0,2	0,2
м. Моршин	1,0	0,075	0,5
Славська ОТГ	1,0	0,2	0,2
с. Поляниця	1,0	0,2	0,2
м. Яремче	1,0	0,1	0,1
м. Берегове	1,0	0,25	0,25
с. Косонь	1,0	0,5	5,0
Шабівська ОТГ	1,0	0,3	0,3
смт Затока	1,0	0,3	0,3
м. Бердянськ	1,0	0,1	0,1
Приморська ОТГ	1,0	0,12	0,12
Коблівська ОТГ	1,0	За вартості доби проживання до 350 грн 0,2	За вартості доби проживання до 350 грн 0,2
с. Залізний Порт	1,0	0,25	0,4
м. Скадовськ	1,0	0,1	0,1
смт Лазурне	1,0	0,25	0,25
м. Львів	1,0	Вартість доби проживання: до 350 грн - 0,2%, 350-750 грн - 0,3%, 750-1200 грн - 0,4%, понад 1200 грн - 0,5%	Вартість доби проживання: до 350 грн - 0,2%, 350-750 грн - 0,3%, 750-1200 грн - 0,4%, понад 1200 грн - 0,5%
м. Одеса	1,0	0,5	0,5
м. Ужгород	1,0	0,5	1,0

Джерело: складено автором на основі рішень органів місцевого самоврядування територіальних громад про встановлення місцевих податків і зборів.

- лише у двох територіальних громадах (м. Львові та Коблівській ОТГ) ставка туристичного збору була диференційована залежно від вартості доби проживання (однаково як для внутрішніх, так і для в'їзних туристів);
- тільки у двох з 19-ти туристичних дестинацій (с. Поляниця і Коблівській ОТГ) органи місцевого самоврядування прийняли рішення про підвищення у 2020 р. ставки туристичного збору: у с. Поляниця – з 0,2% від мінімальної заробітної плати до 1,0% для іноземних туристів; у Коблівській ОТГ – з 0,2% від мінімальної заробітної плати до 0,3% як для внутрішнього, так і для в'їзного туризму, скасувавши водночас залежність ставки туристичного збору від вартості доби проживання. Це вказує на спробу органів місцевого самоврядування збільшити надходження до місцевого бюджету від перебування туристів у межах територіальної громади (рис. 4).

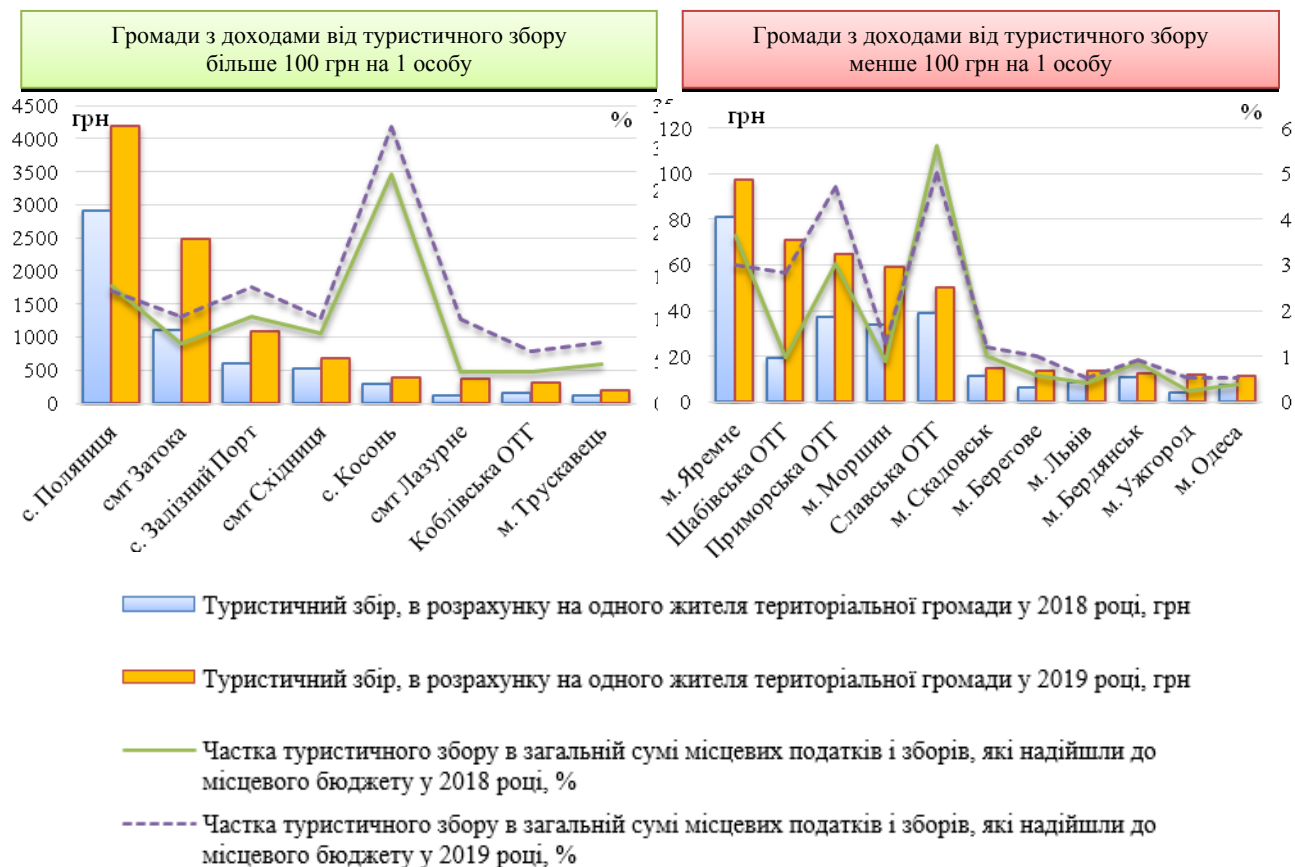

Рис. 4. Обсяги надходжень туристичного збору та їх частка в доходах місцевих бюджетів територіальних громад, 2018-2019 рр.

Джерело: складено і розраховано автором за даними сайту openbudget.gov.ua та Державної служби статистики України.

Дещо іншу тенденцію засвідчують рішення місцевих рад досліджуваних туристичних дестинацій про встановлення ставок єдиного податку у 2018-2019 рр. для суб'єктів, які обрали спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, і діяльність яких пов'язана зі сферою туризму та рекреації (діяльність з тимчасового розміщення, харчування, надання в оренду автотранспорту, послуги таксі, туристичних операторів та агентів, функціонування атракціонів, концертних залів, роздрібною торгівлі тощо). Практично у кожній другій територіальній громаді (м. Моршин, м. Яремче, с. Косонь, Шабівська ОТГ, м. Бердянськ, Приморська ОТГ, Коблівська ОТГ, с. Залізний Порт, м. Скадовськ, м. Львів) для окремих категорій платників єдиного податку I та II груп, діяльність яких була дотичною до сфери туризму та рекреації, ставка єдиного податку була нижчою, ніж максимально дозволена чинним законодавством (для I групи платників єдиного податку – 10% від розміру прожиткового мінімуму; для II групи – 20% від розміру мінімальної заробітної плати).

Ставки земельного податку на землі, призначені для будівництва та обслуговування об'єктів туристичної інфраструктури, закладів громадського харчування, будівель тимчасового проживання, санаторно-оздоровчих закладів та інших пов'язаних зі сферою туризму об'єктів, коливались між туристичними дестинаціями в межах 0,3-1,2% від нормативної грошової оцінки земель (за

максимально дозволених законодавством – 3% від нормативної грошової оцінки земель).

Аналіз засвідчив, що туризм сьогодні приносить місцевим бюджетам туристичних дестинацій більше доходів, ніж обсяги видатків, які здійснюють органи місцевого самоврядування власне на його розвиток і популяризацію (рис. 5): органи місцевого самоврядування лише 9 з 19 територіальних громад у 2018-2019 рр. здійснювали видатки на реалізацію програм і заходів у галузі туризму і курортів. Водночас органи місцевого самоврядування опосередковано сприяють розвитку туризму в громаді, шляхом здійснення соціально-економічних видатків за іншими напрямками, головними серед яких є дорожнє господарство та благоустрій територій.

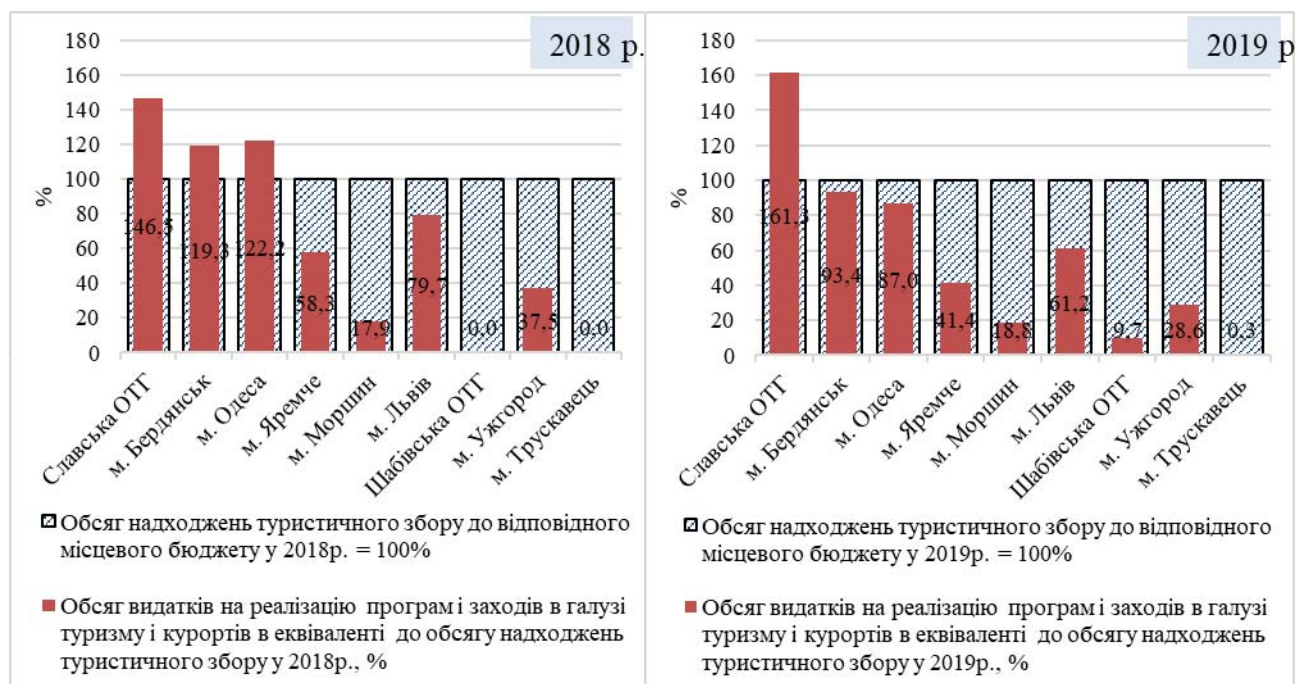

Рис. 5. Співвідношення обсягів надходжень туристичного збору та видатків на реалізацію програм і заходів у галузі туризму і курортів в окремих територіальних громадах, 2018-2019 рр.

Джерело: складено автором на основі даних, отриманих з офіційних сайтів місцевих рад, відповідей на надіслані запити про виконання місцевих бюджетів та інформації з сайту openbudget.gov.ua

Окрім цього, територіальні громади не розглядають Державний фонд регіонального розвитку як потенційне джерело фінансових ресурсів саме для розвитку туризму та рекреації в межах громади – проекти за напрямом «туризм» упродовж 2015-2019 рр. подавали лише Трускавецька (два проекти) і Моршинська (один проект) міські ради.

Наголошено, що органами місцевого самоврядування наразі слабо використовують усі можливості організаційного механізму розвитку туризму та рекреації, а саме: участь у туристичних асоціаціях, що сприяло популяризації та розвитку територіальної громади, як туристичної дестинації; укладання договорів державно-приватного партнерства, яке б дало змогу покращити стан туристичних

ресурсів територіальної громади; формування туристичних кластерів, які б об'єднали зусилля усіх суб'єктів інфраструктури туризму як в самій громаді, так з господарюючими суб'єктами сусідніх територіальних громад.

У п'ятому розділі **«Пріоритети та організаційно-економічний інструментарій розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад в умовах сучасних викликів»** розроблено систему інструментів підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України, запропоновано напрями активізації діяльності органів місцевого самоврядування в розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальної громади, проаналізовано світовий досвід стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах зниження економічної мобільності та окреслено напрями його імплементації в Україні.

У роботі запропоновано модель організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні (рис. 6). В основі організаційно-економічного механізму лежить скоординована система заходів (планування, фінансування, процес імплементації стратегічних документів щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери національного, регіонального та локального рівнів), які послідовно здійснюються профільними державними органами разом, органами місцевого самоврядування та суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності для розвитку туристично-рекреаційної сфери України.

В умовах жорсткої конкуренції за туриста як між туристичними дестинаціями, так і між суб'єктами інфраструктури туризму в межах туристичних дестинацій, основна роль у розвитку і популяризації туристично-рекреаційної сфери відводиться передусім органам місцевого самоврядування. Саме вони визначають пріоритети розвитку туризму в територіальних громадах, розробляють місцеві стратегії та програми, здійснюють управління туристичними ресурсами та суб'єктами туристично-рекреаційної інфраструктури (наприклад, через встановлення місцевих податків і зборів). Тому досягнення громадою успіхів у сфері туризму та рекреації залежить від практичних кроків, які реалізують органи місцевого самоврядування в напрямі популяризації туристичної дестинації і створення умов для комфортного перебування в ній туристів.

Функціонування внутрішнього туризму в Україні, як і в Європі, відзначається домінуванням неорганізованих туристів, частка яких сягає 80% від загальної кількості внутрішніх туристів в країні. Тому неорганізований турист, його потреби та очікування мають стати вихідним елементом для органів місцевого самоврядування під час планування розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах.

Автором обґрунтовано інструментарій активізації діяльності органів місцевого самоврядування в організаційному та фінансовому напрямах.

Організаційний напрям включає:

- популяризацію територіальної громади як туристичної дестинації;
- створення, наповнення і постійну актуалізацію інформаційного ресурсу про туристичні об'єкти та туристичну інфраструктуру територіальної громади (туристичний сайт громади);

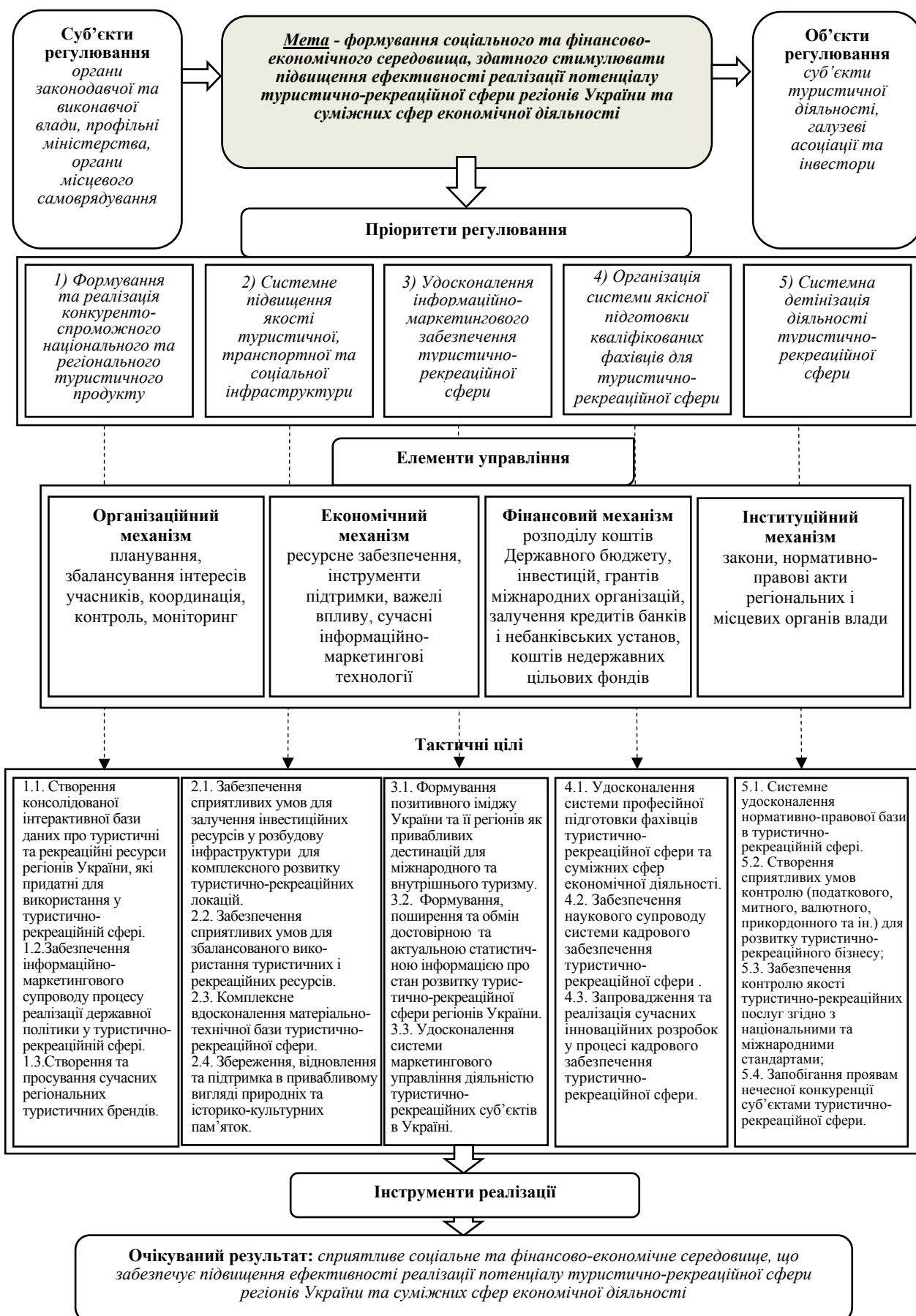

Рис. 6. Модель організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України
Джерело: розроблено автором

- формування системи якості надання послуг у сфері туризму і рекреації;
- оновлення наявних і створення нових туристичних продуктів у межах територіальної громади;
- здійснення заходів для безпечного перебування туристів і рекреантів у територіальній громаді, в умовах поширення COVID-19.

У фінансовому напрямі роль органів місцевого самоврядування в розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді полягає у:

- забезпеченні зростання надходжень до місцевого бюджету від суб'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури та туристів через зменшення рівня тінізації у цій сфері;
- фінансуванні програм розвитку туризму та рекреації.

Зважаючи на високий рівень тінізації малого підприємництва у туристично-рекреаційній сфері, що суттєво впливає на недоотримання податкових доходів місцевими бюджетами територіальних громад, розроблено пропозиції щодо детінізації цієї сфери. Акцентовано увагу на вагомості дій органів місцевого самоврядування в частині контролю за легальністю діяльності суб'єктів, які надають послуги у сфері туризму в межах територіальної громади, і легальному перебуванню туристів, які відвідують туристичну дестинацію, оскільки це сприятиме зростанню надходження коштів до місцевого бюджету. Водночас органи місцевого самоврядування можуть використовувати як штрафні санкції, так і інструментарій стимулювання. Наприклад, якщо в територіальній громаді функціонує багато приватних садиб, які надають послуги з розміщення неофіційно, без реєстрації своєї діяльності, і які усвідомлено не бажають функціонувати в правовій площині, органи місцевого самоврядування можуть підвищити ставки податку на землю або на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, компенсуючи таким чином втрати від недоотриманого туристичного збору чи єдиного податку.

З другого боку, органи місцевого самоврядування можуть спонукати самих туристів і рекреантів сплачувати туристичний збір, тобто орендувати житло для тимчасового розміщення в межах територіальної громади у суб'єктів, які функціонують офіційно. У роботі запропоновано використання такого інструменту як екскурсійні ваучери на безкоштовну екскурсію (або на знижку на екскурсію) у межах територіальної громади або на безкоштовне транспортування до найближчих туристичних об'єктів за межами територіальної громади. Обґрунтовано організаційно-економічні засади впровадження та функціонування туристичного ваучера, розроблено пропозиції щодо його диференціації залежно від терміну перебування туриста в територіальній громаді (тобто величини сплаченого туристичного збору). Запровадження екскурсійного ваучера не лише сприятиме зростанню надходжень від туристичного збору до місцевого бюджету, але й буде інструментом популяризації туристичних об'єктів (музеїв, замків, заповідників тощо) у межах територіальної громади та поблизу неї. Особливо дієвим такий механізм може стати для туристичних дестинацій, які мають у межах своєї території цікаві туристичні об'єкти.

Поширення пандемії COVID-19 і карантин, запроваджений для його запобігання, спричинив не лише падіння потенціалу туристично-рекреаційної

сфери, але й переорієнтацію туристичних потоків з виїзного туризму на внутрішній. Можна припустити, що серед внутрішніх туристичних destinations домінуватимуть ті, які орієнтуються на відпочинок на природі (активний гірський і морський відпочинок, зелений туризм і т. ін.). Водночас виклики, які ставить перед туристично-рекреаційною сферою територіальних громад COVID-19, змушують органи місцевого самоврядування адаптувати територіальну громаду загалом і наявні в ній туристичні продукти під нові умови функціонування, в основі яких лежить безпека туристів. Виходячи з цього, до завдань, які ставляться перед територіальними громадами (окрім розроблення та чіткого дотримання безпечних умов перебування туристів для запобігання зараженню COVID-19), належать:

–формування та підвищення соціальної відповідальності суб'єктів туристично-рекреаційної сфери та місцевих мешканців під час надання ними послуг. Інструментарієм досягнення цього є комунікаційні зв'язки і масова інформаційно-роз'яснювальна робота в територіальній громаді. Вибудовані комунікаційні зв'язки та соціальна відповідальність бізнесу і мешканців громади в більш тривалій перспективі можуть стати базисом для зародження туристичного кластера територіальної громади;

–для підтримання інтересу до туристичної destinations серед внутрішніх туристів і відновлення їх потоків після завершення карантину органи місцевого самоврядування таких територіальних громад мали б ініціювати проведення потужної рекламної кампанії під егідою Національної туристичної організації України «Подорожуй Україною безпечно»;

–зважаючи на зростання частки туристів, які подорожують власним автотранспортом (з огляду на побоювання заразитись COVID-19), важливим є збільшення місць для паркування транспортних засобів, виділення і, відповідно, обладнання місць під організацію кемпінгів і наметових містечок;

–зміщення акцентів на відпочинок на природі вимагатиме організації в територіальних громадах послуг для активного проведення часу. Для цього органам місцевого самоврядування спільно з суб'єктами інфраструктури туризму та місцевими жителями доцільно розробити маршрути та підготувати відповідну інфраструктуру для піших, велосипедних, кінних і подібних прогулянок. Активне проведення дозвілля, з одного боку, дозволить довше утримувати туристів і рекреантів у межах територіальної громади, а з другого, компенсуватиме обмеження щодо масових заходів (фестивалів, концертів тощо).

Таким чином, у коротко- та середньостроковому періоді після завершення карантину конкурентну перевагу отримають громади, які зможуть забезпечити придатну і безпечну для неорганізованих туристів інфраструктуру і надання якісних туристичних послуг.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нові наукові підходи до розв'язання актуальної науково-прикладної проблеми поглиблення теоретико-методологічних і практичних засад, розроблення напрямів удосконалення організаційно-економічного забезпечення ефективного

використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад в умовах сучасних викликів. Узагальнення та систематизація результатів дослідження дали підставу сформулювати такі висновки:

1. Узагальнення теоретичних основ дослідження сутнісних характеристик територіальної громади дозволило обґрунтувати поняття «розвиток територіальної громади» з позиції зміцнення її фінансово-економічної спроможності, нарощення соціального капіталу, покращення середовища життєдіяльності мешканців (інституційного, соціального, економічного, екологічного). Водночас важливо сприймати територіальну громаду з позиції міждисциплінарного підходу як: історично утворену спільноту людей, що характеризується спільністю традицій, культури; сукупністю соціальних взаємодій, інтеракцій між індивідами (прикладом таких взаємодій слугують родинні стосунки, проживання на одній території, належність до певної соціальної групи, соціальний захист тощо); спільного, колективного споживача та виробника публічних послуг (тобто акцентується увага на первинності економічного виміру); політично свідому спільноту, здатну впливати на процеси життєдіяльності громади, репрезентувати власну думку і політичну волю (ідеться передусім про безпосередні та опосередковані, формальні та неформальні форми здійснення політичної волі, громадських дій).

2. Аналіз методологічних поглядів різних учених щодо забезпечення та стимулювання розвитку економіки на локальному рівні став підставою для вироблення авторського методологічного підходу до дослідження розвитку економіки територіальних громад і детермінації ролі туристично-рекреаційної сфери як глокального виду економічної діяльності у функціонуванні територіальних громад. В основу розробленого методологічного підходу закладено концепцію місцевого економічного розвитку, теорію ендогенного потенціалу територій і локальних екосистем, концепцію смарт-спеціалізації та інклюзивного розвитку регіонів і громад.

3. У роботі розглянуто ресурсний, потенціальний та актив-орієнтований підхід до управління розвитком територіальних громад. Доведено доцільність застосування актив-орієнтованого управління до розвитку територіальної громади, що дозволить громадам, зокрема маргіналізованим, перетворити на актив недооцінені туристичні ресурси і сформулювати підґрунтя для їх розвитку. Застосування актив-орієнтованого управління для розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні характеризується високим потенціалом, однак активізація таких процесів вимагає трансформації правового забезпечення природокористування місцевих громад, розроблення засад капіталізації природних та історико-культурних ресурсів шляхом їх залучення до економічного обігу, формування інституціонального поля для розбудови системи менеджменту внутрішнього потенціалу громад тощо.

4. Узагальнення наукових підходів до визначення сутності туристично-рекреаційного потенціалу дозволило розглядати його як сукупність природно-рекреаційних, людських, культурних, історичних, інфраструктурних ресурсів, що сприяє наповненню бюджетів усіх рівнів за рахунок податкових надходжень від

підприємств туристично-рекреаційної індустрії, створенню нових підприємств і робочих місць, розвитку туристично-рекреаційної, інженерної, дорожньо-транспортної, соціальної та допоміжної інфраструктури, збереженню та раціональному використанню рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток тощо.

5. Необхідність фокусування на основних глобальних трендах і викликах розвитку туристично-рекреаційної сфери (розвиток цифрових маркетингових комунікацій, Big Data, високоефективні технології, динамічне запровадження інновацій, зміна центрів впливу в економіці, конвергенція продуктів, пристроїв, послуг, негайна доступність товарів і послуг, кліматичні зміни, екологізація мислення, урбанізація, розвиток віртуальних мереж, активізація діяльності віртуальних мереж на міжнародному ринку, індивідуалізація товарів і послуг, пандемія коронавірусу COVID-2019) особливо важливе сьогодні для обґрунтування виваженої політики та механізмів активізації виходу вітчизняного туристичного бізнесу на зовнішній ринок туристичної пропозиції, що дозволить не лише посилити позицію (імідж, стратегічну стійкість) національного туристичного продукту на міжнародному ринку, а й виявити додаткові можливості та передумови нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери в національному суспільно-економічному просторі.

6. У роботі запропоновано методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів, практична імплементація якого дозволила здійснити оцінювання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, провести аналіз внеску розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів, дослідити чинники впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів. Проведене дослідження атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України на основі інтегрального оцінювання за 2013 та 2018 роки базується на ідентифікації ресурсної структури атрактивності туристично-рекреаційної сфери в розрізі чотирьох субіндексів (індекс культурної привабливості, індекс привабливості рекреаційних ресурсів, індекс привабливості туристичної інфраструктури та індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери).

7. Проведене дослідження ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України в 2013-2018 рр. вказало, що найбільший вплив на рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України мали такі компоненти, як індекс культурної привабливості та інтегральний індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери. Натомість низькою була залежність синтетичного індикатора привабливості туристичної інфраструктури та рівня ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу території, що пов'язано з низьким рівнем розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури, яка на сьогодні не є необхідною платформою для нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, а тому є основним пріоритетом підтримки та стимулювання розвитку в межах державної, секторальних і регіональних політик.

8. Аналіз чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України дозволив виокремити проблему неефективного використання транспортної інфраструктури у нарощенні потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Проте на ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу території позитивно вплинули як обсяги капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, так і обсяги прямого іноземного інвестування, що визначає доцільність подальшої державної та локальної політики підтримки у цьому напрямі.

Результати дослідження можуть бути використані під час формування загальнодержавної, регіональних і локальних стратегій і програм розвитку туризму та рекреації, адже дають змогу скерувати підтримку і стимули на ті чинники, що є більш визначальними під час нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

9. Інфраструктура туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах включає п'ять складових елементів: послуги з організації подорожі; послуги з організації перевезень; послуги з розміщення для тимчасового проживання; послуги з забезпечення харчування; послуги з організації відпочинку та розваг. Їх надають суб'єкти господарювання відповідних видів економічної діяльності. Практично в усіх територіальних громадах налагоджені чотири з п'яти основних елементів інфраструктури туризму: транспортування, розміщування, харчування, забезпечення відпочинку. Виключення становлять лише підприємства, які здійснюють організацію подорожі, оскільки вони функціонують здебільшого у великих містах, де є більше населення, а отже і потенційних клієнтів.

10. Органи місцевого самоврядування можуть впливати на обсяги надходжень від туристичної галузі та стимулювати її розвиток через встановлення ставок туристичного збору, а також інших місцевих податків. Оподатковуючи туристів та суб'єктів інфраструктури туризму, органи місцевого самоврядування намагаються не переобтяжувати їх податковим тягарем, встановлюючи ставки місцевих податків і зборів не на максимально дозволеному рівні. Надходження від туристичного збору залишаються нині єдиним фінансовим показником внеску туристів до місцевих бюджетів, оскільки відсутній сателітний рахунок у туризмі, який би дозволив виявити внесок туристів в економіку територіальної громади та відділити валову додану вартість, яку створюють туристи та рекреанти в туристичній дестинації, від валової доданої вартості, яку забезпечують мешканці тієї ж туристичної дестинації.

Аналіз засвідчив, що туризм сьогодні приносить місцевим бюджетам туристичних дестинацій більше доходів, аніж обсяги видатків, які здійснюють органи місцевого самоврядування власне на його розвиток і популяризацію. Проте органи місцевого самоврядування опосередковано сприяють розвитку туризму в громаді шляхом здійснення соціально-економічних видатків за іншими напрямками, головними серед яких є дорожнє господарство та благоустрій територій.

11. Правове забезпечення, інституції, які прямо чи опосередковано здійснюють управління та впливають на розвиток туризму та рекреації на рівні

територіальних громад, а також організаційний механізм реалізації політики у сфері туризму та рекреації формують інституційно-організаційне середовище функціонування та розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах. Більшість з досліджуваних територіальних громад мають необхідне для розвитку сфери туризму нормативно-правове та інституційне забезпечення. Однак органами місцевого самоврядування слабо використовуються усі можливості організаційного механізму розвитку туризму та рекреації, а саме: участь у туристичних асоціаціях, що сприяло популяризації та розвитку територіальної громади, як туристичної дестинації; укладання договорів державно-приватного партнерства, яке б дало змогу покращити стан туристичних ресурсів територіальної громади; формування туристичних кластерів, які б об'єднали зусилля усіх суб'єктів інфраструктури туризму як в самій громаді, так з господарюючими суб'єктами сусідніх територіальних громад.

12. В основі розробленого організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні лежить скоординована система заходів, які послідовно здійснюються профільними державними органами разом з органами місцевого самоврядування та суб'єктами туристичної діяльності для ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери. Система тактичних цілей та інструментів реалізації запропонованого організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні деталізована в межах таких стратегічних пріоритетів: 1) формування та реалізація конкурентоспроможного національного та регіонального туристичного продукту; 2) системне підвищення якості туристичної та соціальної інфраструктури; 3) удосконалення інформаційно-маркетингового забезпечення туристично-рекреаційної сфери; 4) організація системи якісної підготовки кваліфікованих фахівців для туристично-рекреаційної сфери; 5) системна детінізація діяльності туристично-рекреаційної сфери.

13. Формуючи стратегії та програми розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді, органи місцевого самоврядування першочергово мають орієнтуватися на внутрішнього неорганізованого туриста, його потреби та очікування. У цьому напрямі необхідно активізувати діяльність з популяризації територіальної громади як туристичної дестинації, створити і підтримувати в актуальному стані туристичний сайт громади, сформуванню системи якості надання послуг у сфері туризму і рекреації, створювати нові туристичні продукти в межах територіальної громади, сприяти безпечному перебуванню туристів у територіальній громаді в умовах поширення пандемії COVID-19, підвищувати надходження до місцевого бюджету від суб'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури та туристів шляхом зменшення рівня тінізації у цій сфері, забезпечити фінансування програм розвитку туризму та рекреації в територіальній громаді шляхом залучення додаткових фінансових джерел, зокрема коштів Державного фонду регіонального розвитку та приватних інвесторів.

14. Вивчення зарубіжного досвіду стимулювання суб'єктів туристичної індустрії в умовах зниження економічної активності на ринку туристичних послуг дозволило виділити пріоритетні напрями (заходи) стимулювання суб'єктів

туристичної індустрії в Україні, а саме: 1) внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо державної підтримки культури, малого бізнесу та креативних індустрій у зв'язку з дією заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби в частині: відтермінування сплати податків і зборів; звільнення постачальників туристичних послуг від сплати ПДВ, податку на прибуток і Єдиного соціального внеску, земельного податку; скасування сплати туристичного збору на період введення обмежуючих заходів, пов'язаних з пандемією; звільнення від оподаткування при сплаті оренди та землекористування, орендарів державної та громадської власності; 2) укріплення туристичного попиту на внутрішньому ринку через впровадження програми українських туристичних карток та/або сертифікатів для подорожей у середині країни; удосконалення методів використання природних ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини; 3) підтримка транспортного сектору як важливої суміжної до туризму галузі, через дотації для авіа- та залізничного транспорту, який здійснює сполучення з головними DESTINATIONAMI в межах країни, особливо у літній туристичний сезон.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Коркуна О.¹ Потенціал туристично-рекреаційної сфери у розвитку економіки територіальних громад України: монографія. Львів: Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського МОН України, 2020. 278 с.
2. Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi, in 3 Vol. / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia, 2019. Vol. 2. *Особистий внесок здобувача*: Impact of latest processes in hospitality industry on the development of consolidated territorial communities. P.91-97.
3. Trends in the development of international tourism in the current context of globalization. Editors: Jadwiga Ratajczak, Victoriia Tsypko. Collective Scientific Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. http://pedagogika.wszia.opole.pl/ebook/4_2020.pdf *Особистий внесок здобувача*: 3.1. The role of information and communication technologies in the tourist business. P. 145-153.

Статті в наукових фахових виданнях України:

4. Графська О.І. Сучасні виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери. *Проблеми економіки*. 2020. №2 (44). С. 17-23. (*Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus*)
5. Смовженко Т.С., Графська О.І. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. *Регіональна економіка*. 2020. №2. С. 44-57. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача*: розроблено методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів та здійснено його апробацію.
6. Графська О.І. Сучасні особливості інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму в територіальних громадах. *Economic*

¹ Прізвище Коркуна змінено на Графська: свідоцтво про шлюб серія СГ №417702.

Analysis. Volume 30. No. 1. Part 2. 2020. P. 198-208. (*Index Copernicus*)

7. Графська О.І. Сучасний стан інфраструктури туризму в територіальних громадах. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 2. С. 267-281. (*Index Copernicus, WorldCat*)

8. Коркуна О.І. Методичні засади оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2020. №1(13). С. 152-159. (*Index Copernicus, CiteFactor*)

9. Коркуна О.І., Никига О.В., Підвальна О.Г. Інноваційний розвиток як напрям функціонування регіональних туристичних систем. *Інноваційна економіка*. 2020. №3-4. С. 98-104. (*Index Copernicus, GoogleScholar*) *Особистий внесок здобувача: означено характеристики та особливості функціонування регіональних туристичних систем.*

10. Коркуна О.І., Никига О.В., Підвальна О.Г. Гастрономічний туризм як чинник соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Економічний простір*, 2020, №155. С. 40-43. (*Index Copernicus, GoogleScholar*) *Особистий внесок здобувача: з'ясовано потенціал розвитку гастрономічного туризму, визначено напрямки його розвитку в Україні.*

11. Коркуна О.І. Формування понятійно-категоріального апарату дослідження економічного розвитку територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2019. Вип. 3(137). С. 26-29. (*Index Copernicus*)

12. Коркуна О.І. Методологічні засади дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади. *Моделювання регіональної економіки : зб.наук. праць*. 2019. С. 121-130.

13. Коркуна О., Коркуна І., Цільник О., Бордун О. Аналіз сучасного стану монетарної політики України та її вплив на сферу туризму. *Вісник Сумського національного аграрного університету: Економіка і менеджмент*. 2019. № (3(81), С. 151-154. (*Google Scholar*) *Особистий внесок здобувача: визначено чинники розвитку туристично-рекреаційної сфери.*

14. Коркуна О.І., Цільник О.Я., Бордун О.В. Розвиток зеленого туризму як чинник розвитку економіки об'єднаних територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2019. Вип. 1(135). С. 24-28. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: з'ясовано сутність та тенденції розвитку зеленого туризму в територіальних громадах Карпатського регіону.*

15. Голод А. П., Іжевська О. П., Коркуна О. І. Кластерна модель розвитку індустрії гостинності регіону. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 4 (21). С. 375–380. (*Index Copernicus, Google Scholar*) *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано доцільність застосування кластерного підходу до розвитку індустрії гостинності в територіальних громадах.*

16. Коркуна О. І., Коркуна І. І., Цільник О. Я. Нормативно-правове забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. пр.* Львів, 2019. Вип. 2(136). С. 16–19. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: виявлено проблеми сучасної нормативної бази в частині стимулювання*

розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні.

17. Коркуна О.І., Коркуна І.І., Цільник О.Я. Сучасні процеси розвитку дуальної освіти: запорука стабільності кадрового потенціалу у сфері рекреації та туризму. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2018. Вип. 4(132). С. 90-94. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: здійснено аналіз кадрового потенціалу туристично-рекреаційної сфери в розрізі регіонів.*

18. Коркуна О.І., Цільник О.Я. Зміцнення об'єднаних територіальних громад і міських агломерацій як чинник розвитку економіки держави: зарубіжний досвід. *Причорноморські економічні студії*. Вип. 36, ч. 2. 2018. С.35-38. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: визначено позитивні аспекти формування метрополій.*

19. Коркуна О.І. Агломерації як полюси економічного зростання територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2018. Вип. 1(129). С. 86-90. (*Index Copernicus*)

20. Коркуна О.І. Розвиток територіальних громад через співробітництво з міськими агломераціями. *Моделювання регіональної економіки: зб.наук.пр.* 2017. №2(30). С.521-527.

21. Коркуна О.І., Цільник О.Я. Напрямки імплементації контролю за використанням бюджетних коштів в умовах реалізації медичної реформи на рівні територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 6 (128). С. 38-41. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: розроблено організаційні підходи до вдосконалення громадського контролю за використання бюджетних ресурсів в громаді.*

22. Коркуна О.І. Розвиток мікрокредитування малого і середнього бізнесу в системі інвестування в об'єднаних територіальних громадах. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент».* 2017. Випуск 12(74). С.57-60. (*Google Scholar*)

23. Коркуна О.І., Парфенюк Є.І. Особливості стимулювання розвитку малого підприємництва на локальному рівні у Великобританії. *Регіональна Економіка.* 2008. №2 (48). С. 114-120. *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано роль малого бізнесу у розвитку регіонів та територіальних громад.*

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

24. Korkuna O., Korkuna I., Kuluk O. Turystyka ekologiczna czynnikiem rozwoju zjednoczonych wspólnot terytorialnych na Ukrainie. *Economic and Regional Studies.* 2020. № 13(1). P. 126-136. (*AgEcon Search, Index Copernicus, Google Scholar*) *Особистий внесок здобувача: систематизовано чинники розвитку туристичної інфраструктури об'єднаних територіальних громад в Україні.*

25. Holod A., Shevchuk A., Korkuna O. Modernization Principles of the Dual Education System Development in Hotel and Restaurant Business. *International Journal of Recent Technology and Engineering.* 2019/8. P. 9-14. (*Scopus, LatticeScience*) *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано перспективну потребу в кваліфікованих фахівцях у туристично-рекреаційній сфері в регіонах.*

26. Голод А., Коркуна О., Феленчак Ю. Інституційне середовище туристичного та готельно-ресторанного бізнесу в Україні в умовах децентралізації. *Evropský časopis ekonomiku a managementu.* 2019. Vol. 5, is. 4. S. 78–85. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: охарактеризовано особливості функціонування*

туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах в умовах децентралізації.

27. Korkuna O., Tsilnyk O. Current problems and perspectives of territorial communities' development in conditions of authority's decentralization in Ukraine. *Perspectives: journal on economic issues*. 2019. № 1. P. 59-69. *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано проблеми розвитку економіки територіальних громад в умовах децентралізації влади.*

28. Korkuna O. Peculiarities of decentralization reform in the EU member states: experience and practice for Ukraine. *Perspectives: journal on economic issues*. 2018. № 2. P. 29-41.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

29. Графська О.І., Цільник О.Я., Кулик О.М. Методичні підходи до оцінювання потенціалу розвитку туристичної сфери в регіоні. *Проблеми формування та стабілізації регіональної економіки: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 29 серпня 2020 р.)*. Дніпро, 2020. С. 72-75. *Особистий внесок здобувача: запропоновано інтегральний показник атрактивності туристично-ресурсного потенціалу.*

30. Графська О.І., Кулик О.М. Актуальність мікрокредитування малого і середнього бізнесу в період пандемії COVID-19. Економіка, фінанси, облік і право в умовах глобалізації: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 30 вересня 2020 р.). Полтава, 2020. С.21-23. *Особистий внесок здобувача: розглянуто проблеми функціонування туристичного бізнесу в умовах COVID-19.*

31. Графська О.І., Кулик О.М., Концептуальні принципи побудови тарифної політики у сфері туризму в об'єднаних територіальних громадах. Аспекти розвитку фінансово – економічної системи держави та регіонів: (Київ, 31 липня 2020 р.). Київ, 2020. С.37-40 *Особистий внесок здобувача: визначено напрямки реалізації тарифної політики в туризмі на локальному рівні.*

32. Коркуна О.І. Особливості фінансової децентралізації в Україні. *Перспективні напрямки розвитку економіки, фінансів, обліку та права: теорія та практика: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 12 лютого 2020 р.)*. Ч.2. Полтава, 2020. С. 63 С.31-32 .

33. Коркуна О., Калитин Р. Вплив реклами в соціальних мережах на розвиток готельно-ресторанного бізнесу на локальному рівні: Зб. мат. конференції Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського (Гута, 3-4 жовтня 2019 р.). Львів, 2020. С.28-30 *Особистий внесок здобувача: окреслено проблеми розвитку готельно-ресторанного бізнесу на локальному рівні.*

34. Смовженко Т.С., Коркуна О.І., Кулик О.М. Особливості розвитку зеленого туризму в об'єднаних територіальних громадах. *Світові тенденції, проблеми та перспективи розвитку фінансової системи: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 21 березня 2020 р.)*. Дніпро, 2020. С.32-35 *Особистий внесок здобувача: окреслено проблеми фінансової спроможності територіальних громад.*

35. Коркуна О.І., Цільник О.Я., Бордун О.В. Інвестиційна діяльність в туристичній сфері як чинник розвитку готельно-ресторанного бізнесу. *Modern*

Approaches to the introduction of science into practice: International conference (San Francisco, March, 30-31, 2020). San Francisco (USA), 2020. P. 193-195 . Особистий внесок здобувача: розроблено пропозиції щодо підвищенні інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери.

36. Смовженко Т.С., Коркуна О.І. Територіальна громада: концептуальні підходи до визначення поняття. *Сучасні наукові погляди на модернізацію, інноваційні технології та фінансові процеси: Зб. тез всеукраїнської конференції (Київ, 28 березня 2020 р.). Київ, 2020. С.49-51 Особистий внесок здобувача: систематизовано підходи до визначення сутності територіальної громади.*

37. Смовженко Т.С., Коркуна О.І., Цільник О.Я. Формування об'єднаних територіальних громад та оцінка їх спроможності. *Problems of implementation of science into practice (Oslo, Norway, April, 20-21, 2020). P.390-392. Особистий внесок здобувача: окреслено проблеми фінансової спроможності територіальних громад.*

38. Korkuna O. Development of territorial communities in conditions of decentralization. *Trends of the newest : proceedings of XXI International scientific conference (New York, USA, June, 12, 2019). Morrisville, 2019. P. 44–46.*

39. Korkuna O. I. Forming of territorial communities in Ukraine: problems and perspectives. *Scientific achievements in terms of transformation : proceedings of 1st International Scientific Conference (Hamburg, Germany, Jun, 8, 2019,). Berlin, 2019. P. 22–25.*

40. Коркуна О. І. Механізм ціноутворення у сфері туризму в сучасних умовах. *Сучасний рух науки : тези доп. VIII міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Дніпро, 3–4 жовтня 2019 р.). Дніпро, 2019. Т. 2. С. 220–223.*

41. Коркуна О. І. Перспективи розвитку готельного господарства в Україні. *Економічна система країни в контексті міжнародного співробітництва: стан та перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 31 серпня 2019 р.). Львів, 2019. С. 140.*

42. Коркуна О. І. Історія розвитку готельного господарства в Україні в регіонах України. *Економічна політика та механізми господарювання: сучасний стан, проблеми та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 серпня 2019 р.). Київ, 2019. С. 96.*

43. Коркуна О. І., Цільник О. Я. Місце рекреаційного, культурно-мистецького, готельного видів діяльності у формування бюджету об'єднаних територіальних громад. *Сучасні проблеми розвитку туризму в Україні: Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 травня 2019 р.). Львів. 2019. С.127-132. Особистий внесок здобувача: обґрунтовано напрямки нарощення доходів місцевих бюджетів шляхом активізації рекреаційного, культурно-мистецького, готельного видів діяльності.*

44. Коркуна І. І., Цільник О. Я., Бордун О. В., Коркуна О. І. Методи контролю бюджетних відносин в органах самоврядування (на прикладі об'єднаних територіальних громад). *Perspectives of world science and education. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2019. URL: <https://sci-conf.com.ua> Особистий внесок здобувача: розроблено пропозиції щодо впровадження громадського контролю за місцевими бюджетами.*

45. Коркуна О. І. Особливості нормативно-правового забезпечення розвитку ОТГ в умовах децентралізації влади. *Сучасний рух науки* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Дніпро, 4–5 квітня 2019 р.). Дніпро, 2019. С. 506–510.
46. Коркуна О. І. Заходи стимулювання економічного розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Економіко-управлінські аспекти трансформації та інноваційного розвитку галузевих і регіональних суспільних систем в сучасних умовах* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Івано-Франківськ, 11–12 квітня 2019 р.). Івано-Франківськ, 2019. С. 135–137.
47. Коркуна О. І., Гнатюк М. Т., Бордун О. В. Формування кластерів в Україні як передумова інноваційного розвитку туристичної сфери. *Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 18-19 квітня 2019 р.). Львів, 2019. С. 185–187. *Особистий внесок здобувача: розглянуто потенціал кластеріву туристично-рекреаційній сфері.*
48. Коркуна О. І., Коркуна І. І., Цільник О. Я. Цифрові технології в системі менеджменту об'єднаних територіальних громад і контролю бюджетних ресурсів. *Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 1 листопада 2019 р.). Луцьк, 2019. Вип. 2. С. 102–104. *Особистий внесок здобувача: визначено напрямки імплементації громадського контролю за місцевими бюджетами.*
49. Коркуна О. Туристичні кластери в Україні як чинник розвитку індустрії гостинності. *Сучасні технології менеджменту*: Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 7 листопада 2018 р.). Луцьк, 2018. С.331-332.
50. Коркуна О. І. Маркетинговий менеджмент підприємств готельного господарства в умовах становлення інформаційного суспільства. *Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 5 жовтня 2018 р.). Луцьк, 2018. С. 211–213.
51. Коркуна О. Основні напрямки вдосконалення бюджетного забезпечення функціонування територіальних громад. *Сучасні аспекти розвитку інформаційної економіки: зовнішні та внутрішні фактори впливу*: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 листопада 2018 р.). С.79-82.

АНОТАЦІЯ

Графська О. І. Потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», Львів, 2020.

У дисертації розвинуто понятійно-категоріальний апарат дослідження потенціалу туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад. Розкрито сутність понять територіальна громада, потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери. Розроблено методологічний підхід до дослідження розвитку економіки територіальних громад на основі просування глокальних видів

економічної діяльності.

Систематизовано основні глобальні тренди та виклики розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад. До визначальних викликів належать: активна цифровізація та розвиток цифрових маркетингових комунікацій, екологізація мислення, яка проявляється через швидкий розвиток екосистемних послуг у сфері немасових видів туризму, урбанізація та пов'язана з нею надконцентрація туристичних потоків у міських дестинаціях, поширення пандемії коронавірусу COVID-2019.

Запропоновано інструментарій оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів, який, на відміну від наявних, включає оцінку атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів; аналіз внеску туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів; виявлення вагомості чинників впливу на формування та нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів. Це дало змогу забезпечити ефективність використання наявних туристично-рекреаційних ресурсів, підвищити інвестиційну привабливість території для вітчизняних та іноземних інвесторів, а також на основі проблемно-цільового підходу обґрунтувати інструментарій реалізації загальнодержавних і регіональних цільових програм розвитку туризму та рекреації.

Обґрунтовано модель організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні. Механізм спрямований за п'ятьма пріоритетними напрямками: формування та реалізація конкурентоспроможного національного та регіонального туристичного продукту, системне підвищення якості туристичної, транспортної та соціальної інфраструктури, удосконалення інформаційно-маркетингового забезпечення туристично-рекреаційних сфери, організація системи якісної підготовки кваліфікованих фахівців для туристично-рекреаційної сфери, системна детінізація діяльності туристично-рекреаційної сфери.

Розроблено пропозиції щодо детінізації діяльності у туристично-рекреаційній сфері, які, на відміну від наявних, передбачають впровадження екскурсійного ваучера як інструмента стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери органами місцевого самоврядування в територіальній громаді. Запровадження екскурсійного ваучера дозволить забезпечити детінізацію сплати туристичного збору до місцевого бюджету, а також сприятиме популяризації туристичних об'єктів (музеїв, замків, заповідників тощо) у межах територіальної громади та поблизу неї.

Ключові слова: територіальна громада, туристично-рекреаційна сфера, розвиток, потенціал, економічна діяльність, регіон.

SUMMARY

Grafka O. I. The potential of the development of the tourism and recreational sphere in territorial communities' economy. - On the rights of the manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Economic Sciences, specialty 08.00.05 – Development of Productive Forces and Regional Economy. – Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky, SI "Institute of Regional Research named after M. Dolishny of the NAS of Ukraine", Lviv, 2020.

Generalization of the theoretical foundations of the research of essential characteristics of a territorial community allowed to substantiate the concept of "development of the territorial community" from the standpoint of strengthening its financial and economic capacity, increasing social capital, improving the living environment (institutional, social, economic, environmental). In this case, the territorial community is defined from the standpoint of an interdisciplinary approach as: a historically formed community of people, characterized by common traditions, culture; a set of social interactions between individuals (examples of such interactions are family relationships, living in the same area, belonging to a certain social group, social protection, etc.); common, collective consumer and producer of public services (ie the emphasis is on the primacy of the economic dimension); politically conscious community, able to influence the processes of community life, to represent their opinion and political will (it is primarily about direct and indirect, formal and informal forms of political will, public action).

Analysis of methodological views of various scholars on ensuring and stimulating economic development at the local level became the basis for developing an author's methodological approach to the research of economic development of local communities and determining the role of tourism and recreation as a global economic activity in local communities. The developed methodological approach is based on the concept of local economic growth, the theory of endogenous potential of territories and local ecosystems, the concept of smart specialization, the concept of inclusive development of regions and communities.

The paper considers the resource, potential and asset approaches to managing the development of territorial communities. The expediency of applying asset-oriented management to the development of the territorial community has been proved, which allows communities, including marginalized ones, to turn underestimated tourism resources into assets of their development. The use of asset-oriented management for the development of tourism and recreation in Ukraine is characterized by high potential, but the intensification of such processes requires the transformation of legal support for nature management on the local level, capitalization of natural and historical and cultural resources by involving them in economic circulation, etc.

Generalization of scientific approaches to defining the essence of tourism and recreational potential allowed to consider it as a set of natural and recreational, human, cultural, historical, infrastructural resources create a tourist service, which ultimately contributes to: filling the budgets through tax revenues from tourism and recreation, creation of new enterprises and jobs, development of tourism and recreational, engineering, transport, social and auxiliary infrastructure, preservation and rational use of recreational resources, historical and cultural monuments, etc.

The main global trends and challenges of development of the tourism and recreational sphere in the economy of territorial communities are systematized. The defining challenges include: active digitalization and development of digital marketing communications, greening of thinking, which is manifested through the rapid development of ecosystem services in the field of non-mass tourism, urbanization and associated overconcentration of tourist flows in urban destinations, the spread of COVID-2019 pandemic.

The paper proposes a methodical approach to assessing the potential of tourism and recreation in the economy of the regions, the practical implementation of which allowed to assess the attractiveness of tourism and recreation sphere of Ukraine, analyze the contribution of tourism and recreation to the economy of regions, explore factors influencing potential of the tourism and recreational sphere of regions. The research of the attractiveness of tourism and recreational sphere of Ukrainian regions on the basis of integrated assessment for 2013 and 2018 is based on the identification of the resource structure of the attractiveness of tourism and recreation in terms of four sub-indices: index of cultural attractiveness, index of attractiveness of recreational resources, investment attractiveness of the tourism and recreational sphere.

Organizational and economic mechanism to increase the efficiency of the potential of tourism and recreation at the regional level is developed. It is based on coordinated system of measures, which are consistently carried out by relevant government agencies with local governments and tourism entities to effectively use the potential of tourism and recreation. The system of tactical goals is detailed in the following strategic priorities: 1) formation and implementation of competitive national and regional tourism products; 2) systematic improvement of the quality of tourism and social infrastructure; 3) improvement of information and marketing support of the tourism and recreational sphere; 4) organization of a system of quality training of qualified specialists for the tourism and recreational sphere; 5) systematic de-shadowing of the tourism and recreational sphere.

Proposals for de-shadowing activities in the tourism and recreational sphere have been developed, which, in contrast to the existing ones, provide for the introduction of an excursion voucher as a tool to stimulate the development of the tourism and recreational sphere by local governments in local communities. The introduction of the excursion voucher will allow de-shadowing the payment of the tourist tax to the local budget, as well as promote tourist facilities (museums, castles, reserves, etc.) within and near the local community.

The organizational tools of local government activities for the development of tourism and recreation in the territorial communities are substantiated. It includes popularization of the territorial community as a tourist destination, creation and relevance of the tourist site of the territorial community, formation of a quality system for providing services in the field of tourism and recreation on the basis of communication and cooperation with tourism and recreational infrastructure and local residents, improving tourist products within the territorial community. The proposed tools are aimed at promoting the local community as a tourist destination among unorganized tourists.

Key words: territorial community, tourist and recreational sphere, development, potential, economic activity, region.

Підписано до друку 17.11.2020. Формат 60×90¹/₁₆.
Папір друкарський № 1. Гарнітура Times.
Друк різнографічний. Ум.-друк. арк. 1,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 203.

Друк: ПП "Арал"
Свідоцтво: серія А01 №21230 від 18.06.2007 р.
Державна реєстрація 09.09.1998 р.
м.Львів, вул. Козельницька, 4
Тел: (050) 371-62-80